

07/2

DECEMBER 2007
27. ÅRGANG

PAPYRUS

ÆGYPTOLOGISK TIDSSKRIFT

Dronning Hatshepsut, hvis mumie nu (måske) er identificeret. Til Kim Rydholts artikel. (Foto LM)

Side 18

INDHOLD

- 4 Akhenatens kolosser i Karnak**
Lise Manniche
- 18 Hatshepsuts mumie og historien om en løs tand**
Kim Ryholt
- 24 Historieforvrængning**
J. R. Harris
- 30 Med en dansk forfatter i Ægypten**
Torben Holm-Rasmussen
- 38 Myter og musik**
Paul John Frandsen
- 43 Stine Rossel in memoriam**
- 44 Siden sidst**
Annette Lerstrup

OM FORFATTERNE

Paul John Frandsen, mag. art., er ekstern lektor ved Carsten Niebuhr Institutet

J.R. Harris er professor emeritus fra Københavns Universitet

Torben Holm-Rasmussen, mag. art., er foredragsholder og rejsekonsulent

Annette Lerstrup, cand. phil. er freelance

Lise Manniche, mag. art, ph.d., er ekstern lektor ved CNI og redaktør af Papyrus

Kim Ryholt, ph.d., er lektor ved CNI

ENGLISH ABSTRACTS

The Karnak colossi of Akhenaten

Lise Manniche

The colossi of Amenhotpe 4/Akhenaten are among the most fascinating and controversial sculpture to have come down from ancient Egypt. Their discovery was unsystematically recorded, and not all the body parts of the 25 known figures are easily accessible. The original distribution of the colossi along the walls of the Gempaaten remaining conjectural, a precise interpretation of their purpose is altogether fraught with difficulties. The present article provides a preliminary investigation into some of these issues.

The mummy of Queen Hatshepsut and the tale of a tooth

Kim Ryholt

The suggested identification of the mummy of Queen Hatshepsut was widely publicised in the media earlier this year, the clue being a discarded tooth discovered by means of the x-ray eye of a CT-scanning device in a box bearing the queen's name. The author provides the background to this case, traces the development of the story as reported, and assesses the validity of its current interpretation.

Distorting scholarship

J. R. Harris

The recent fiasco of the Bolton 'Amarna princess' has inspired the author to review a number of other fakes, primarily a bowl allegedly of Horemheb. The inscription consists of two unrelated and disparate

sections: 1) a condensed historical text with an additional *n* in the king's name, suggesting a reading Hor(on)emheb, and a regnal year 16, and 2) an offering text mentioning Ptah, Astarte, Reshep and Qadesh. The texts reveal themselves as being fakes, having been composed with the explicit purpose of influencing scholarly thinking, and they even provide clues as to who might have been their perpetrator.

A Danish writer in Egypt

Torben Holm-Rasmussen

Johannes V. Jensen (1873-1950) is one of the most esteemed Danish authors, but his interest in Egypt is not widely known. He spent some months of 1925 in the country, and he also wrote a historical novel drawing on the life and times of Ramesses 2. Holm-Rasmussen presents a selection of the author's travelogue, especially his moonlit encounter with the female sex in the shape of a fellaha.

Myths and music

Paul John Frandsen

This article is a review of *Djævelens kvint*, *Tredie Ikaros* and *Gudernes tusmørke* by Danish author Anne-Marie Vedsø Olesen who recently published the final volume of her trilogy based on the myth of Horus and Seth – set in the present day. Interwoven with the ancient legend are extensive musical references to operas by Mozart and Wagner as well as to gnostic literature. Frandsen reviews the meticulous research that has gone into producing this overwhelming work.

Redaktionelt

At interessen for det gamle Ægypten er stor blandt danskerne kan der ikke herske tvivl om. Rejserne til faraonernes land er for alvor kommet i gang igen, og der finder udbredt foredragsvirksomhed sted rundt om i landet. De mange trofaste medlemmer af DÆS har været den mest stabile indikation, og nye kommer stadig til. I november måned viste det sig, at selv de højere magter fik øje på vores ellers noget forsømte fag. Hermed forstås den lokale afdeling af *per ankh*, Livets Hus, selveste Københavns Universitet, som har øremærket et tocifret millionbeløb til forskning i "Ægyptens og Mesopotamiens kulturelle identitet". Projektet har som initiativtagere Kim Ryholt og Gojko Barjamovic, og det synes at medføre, at der nu for at frigøre disse to dynamiske medarbejdere for en del af deres undervisningsforpligtelser vil blive ansat andre kræfter udefra, så længe projektet står på. Det kommer DÆS forhåbentlig også til at nyde godt af.

I dette nummer har Lise Manniche taget fat på noget af den mest fascinerende skulptur fra Ægypten: Akhenatens kolosser fra Karnak, der stadig er genstand for diskussion og nye fortolkninger. Selv om deres fundsted er kendt, er de nærmere omstændigheder omkring opdagelsen af kolosserne kun dårligt dokumenteret. Kim Ryholt vurderer den nylige præsentation af identificeringen af dronning Hatshepsuts mumie, hvor nøglen synes at være en løs tand. J.R. Harris har foretaget et akademisk detektivarbejde blandt eksempler på forfalskninger af ægyptiske genstande og fokuserer især på en skål med en indskrift, der blev fremstillet med det formål at fordreje historiske kendsgerninger. Torben Holm-Rasmussen har fremdraget en beskrivelse af en dansk forfatters møde med Ægypten. Det drejer sig om Johannes V. Jensen, der var ganske fascineret af ægyptiske bondepiger med slør. Også Paul John Frandsen er ude i et litterært ærinde. Anne-Marie Vedsø Olesens trilogi med guden Seth som hovedpersonen er nu fuldendt og kan anmeldes i sin helhed af en person, der besidder alle de nødvendige forkundskaber og dermed kan vurdere det kildemateriale, der var inspirationen til og grundlaget for trilogien.

LM

Papyrus udgives af
Dansk Ægyptologisk Selskab
c/o Carsten Niebuhr Institut
Københavns Universitet Amager
Snorregade 17-19
2300 København S

Hjemmeside
www.daes.dk

DÆS e-mail
mail@daes.dk

Papyrus e-mail
lise@manniche.org

Bestyrelse
Torben Holm-Rasmussen
(formand)
Elin Rand Nielsen (næstformand)
Pia Adamsen (sekretær)
Tine Bagh
Diana Barfod (kasserer)
Paul John Frandsen
Lise Manniche
(Papyrus-repræsentant)

PAPYRUSredaktion
Lise Manniche (ansv.)
Bo Dahl Hermansen
Annette Kjølby

Annette Lerstrup
Elin Rand Nielsen
Anne Zeeberg

Grafisk medarbejder
Merete Allen Jensen

Tryk
P.E. Offset, Varde
Papyrus udgives med støtte fra
Kulturministeriets Tidsskrift-
støtteudvalg.
Eftertryk kun tilladt med skriftlig
tilladelse fra redaktion og forfat-
tere.
Indlæg modtages gerne. Bortset
fra det redaktionelle stof dækker
bladets indhold ikke nødvendig-
vis redaktionens holdninger, da
Papyrus også er åben for debat.

ISSN 0903-4714

Omslagsbilleder

Forsiden: Hoved af kolos af
Amenhotpe 4. i Alexandria
National Museum (foto Kim
Ryholt).

Bagsiden:

1 Statuer på sokler afbildet i
Huyas grav i el-Amarna (foto
LM).

2 Statuette af Akhenaten med
rygpille i Berlin (foto LM).

3 Statuer på sokler afbildet i
Huyas grav i el-Amarna. Fra
Davies, El-Amarna III, pl. X.

Akhenatens kolosser i Karnak

Lise Manniche

Der kan vist ikke herske tvivl om, at de mest bevægende og ekstraordinære skulpturer fra det gamle Ægypten er de kolosser, som Amenhotpe 4./Akhenaten opsatte i sit nye soltempel Gempaaton i det østlige Karnak i den sidste del af de første 5 år af sin regering, inden han ændrede sit navn. Nogle af disse kolosser er ofte publiceret og har været genstand for megen spekulation, der især har drejet sig om æstetik og eventuel dyrkelse af “realisme” hos Amarna-tidens kunstnere. Der er imidlertid en del detaljer omkring omstændighederne ved fundet af disse kolosser, deres sammenhæng og antal samt deres mulige formål, der ikke er almindeligt kendt.¹

Chevriers arbejde

De første to kolosser blev fundet af M. Pillet i juli 1925. Fundet var, som det undertiden sker, forårsaget af aktiviteter af praktisk art, en slags tidlig “redningsarkæologi”, der kom i stand, da antikvitetstjenesten skulle udvide en afvandingskanal nord, øst og syd om Karnak-templet anlagt for at forhindre grundvandet i at trænge op i søjler og murværk. Der findes overhovedet intet publiceret om denne ganske bemærkelsesværdige opdagelse, udelukkende senere henvisninger, der ikke fylder mere end en enkelt linie. Da spaden blev stukket i området

øst for Karnak, stødte man på to piller og to kolosser, der viste sig at tilhøre Akhenaten, allerede (men ikke udelukkende)² kendt fra grænsesteler og grave i el-Amarna. Statuerne blev sendt til museet i Cairo, og det følgende år overtog den franske ingeniør H. Chevrier ansvaret for det tunge arbejde i Karnak. Området øst for Amons tempel var dels dækket af 1½-2 m jord og grus fra udgravningen af afvandingskanalen samt af årtusinders lag af forskellig brug, primært som gravplads. I de to måneder, der var tilbage af udgravningssæsonen i foråret 1926, tog han sig bl.a. af at udgrave på begge sider af den del af afvandingskanalen, der løb nogenlunde parallelt med Amon-templets østmur. Her fandt han rester af ni sandstenskolosser, som således bragte tallet op på 11 kolosser ialt.

De to kolosser fundet af Pillet kan identificeres som Chevriers nr. 5 og 6, men det er ikke klart, hvordan de lå i forhold til hinanden. De to hoveder, Chevrier omtaler som liggende sammen, må ifølge skitsen på hans plan [fig. 1] være nr. 3 og 4; det tredje, der lå 2 m vest herfor, må derfor være hans nr. 2 (om Chevriers først fundne hoved se nedenfor). Chevrier har således logisk nok i første omgang bevæget sig fra øst mod vest, ud fra afvandingskanalen og i retning af Amon-templet. De fire hoveder

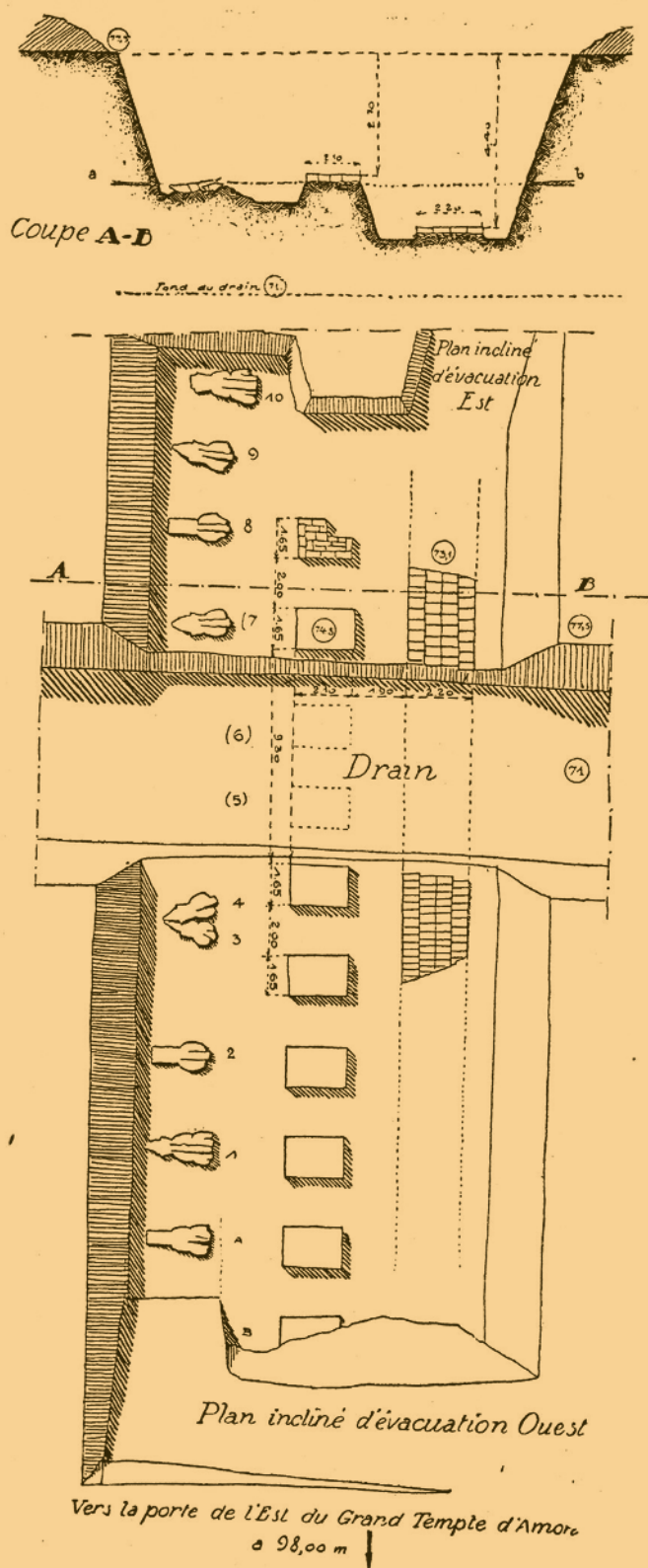

Fig. 1 Plan over Chevriers udgravning i maj 1926 med nummererede statuedele. (ASAE 26, 1926, s.123).

øst for kanalen er (uspecificeret) hans nr. 7-10. Der omtales også et enkelt basefragment med fødder. Dette er tilsyneladende det eneste af sin art, der blev fundet. Det ville være umådeligt interessant at kunne måle højden på denne base. Ingen af de foreslåede rekonstruktioner af Akhenatens tempel (se senere) antyder nogen form for base eller podium under kolossernes fødder. Podier ses dog tydeligt på afbildninger af statuer i templet i el-Amarna.³

Det er vanskeligt at identificere de af Chevrier fundne kropsdele med dem, der nu findes i museerne. Det er også vigtigt at huske, at de fysiske forhold, som både Chevrier og hans senere kolleger stod overfor, ikke var Akhenatens jomfruelige projekter, men Horemhebs værk. Alt brugbart og bærbart ned til flere meters dybde var blevet totalt destrueret eller fjernet og anvendt som fyld eller fundament i hans og hans efterkommeres byggerier. Området var således gennemboret af Horemhebs søgegrøfter langs alle fundamenterne, og de mindre dele af de sønderlemmede kroppe kan sagtens være flyttet rundt. Det er påfaldende så mange hoveder og ansigter ("masker"), der trods alt blev liggende på stedet i modsætning til hænder og fødder (som måske heller ikke udspecificeres i rapporterne). Det er også usædvanligt, at med to eller tre undtagelser (Cairo JE 55938, Chevriers "første" hovede(?) samt muligvis det, der ses yderst til højre i fig. 3) er samtlige næser på kolosserne stort set intakte.

Kolosserne, hugget i sandsten, havde oprindeligt haft de sædvanlige rygpiller, som var blevet slået af, formodentlig til genbrug, da det var reelle stykker sten.⁴ De stod med ryggen mod opmurede talatpiller (af Chevrier misvisende kaldt "sokler"), der selv hvilede på fundamenter af groft tilhuggede talatat. De var lagt i et rektangel på 1,70 x 2,10 m, hvoraf det nederste skifte var tilbage, og sat med med 2 meters mellemrum i en afstand af 1,90 m nord for en mur, hvis talatat-fundament, der begyndte 1,70 m under pillefundamenternes niveau, også blev noteret af Chevrier. Han mente, at det var kolosserne, der havde stået på disse fundamenter (en senere rekonstruktion [fig. 10] angiver, at kolosserne stod foran dem, direkte på jorden og uden særskilt fundament). Figurerne var blevet væltet vinkelret på(?) muren,⁵ og de var naturligt faldet således, at de lå med ansigtet ned i jorden, hvorved

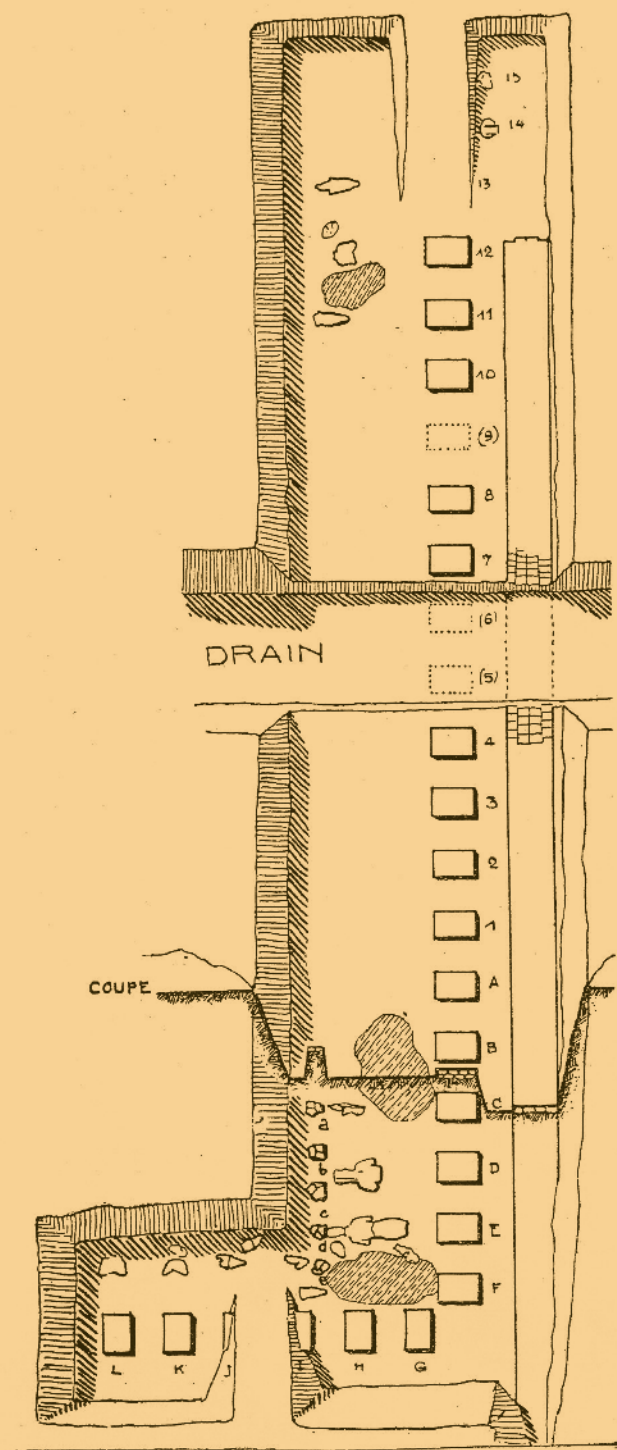

Fig. 4.

Fig. 2 Plan over området med soklerne ved afslutningen af Chevriers udgravninger i 1928. Her har "soklerne" fået numre. "Soklerne" nr. 5 og 6 og deres kolosser blev fundet af Pillet; nr. 1-4 og 7-12 af Chevrier i 1926; A-L af Chevrier i 1927. Siden fandt han M-P (ikke med på planen) og 13-15. Det skraverede område angiver kanten af udgravningsområdet. Fra ASAE 27, 1927, s.144 fig. 4.

Fig. 3 Fotografi af området i 1926(sic!), taget fra en lidt anden vinkel end et lignende, oftere publiceret. Klyngen af kolosser svarer til den, der ses i hjørnet omkring soklerne D-F på Chevriers plan. Til venstre i billedet ses den kolos, der nu står i Luxor-museet. Den er ca. 1½ m høj. Kolosserne ses ikke, som det ofte siges, "in situ" som de blev fundet, da de er blevet rejst op og vendt om. Det er uklart hvad det er for et murværk de står lænet op ad. Det kunne være de sten, Chevrier har markeret a-e (cf. s. 145 i rapporten: tre grupper sten i samme højde, anbragt parallelt med soklerne 120cm højere oppe – samt to fundet senere). Redford i JARCE 10, 1973, s. 85 n.41 mener, at det, der ses på billedet, "ligner de ubetydelige klynger af fragmenter, der i begyndelsen syntes vigtige, og som reis'en lader ligge på små podier, mens udgravningen fortsætter." I *Der Spiegel* (se n.23) synes der på dette sted at være rekonstrueret offerborde. Fra *Pharaohs of the Sun*, fig. 34.

Fig. 4 Et sjældent set fotografi, taget da kong Fuad (med parasollen) blev vist rundt blandt kolosserne af P. Lacau, direktør for antikvitetstjenesten. Det må stamme fra efteråret 1926, da kolosserne synes at stå på samme måde som i Chevriers fotografi, med Luxor-museum-kolossen til højre, denne gang set fra ryggen. Fra det populærvidenskabelige, italienske blad *Pharaon Magazine*, 2. årgang nr. 2, februar 2006, s.82. Det er her også tydeligt at se, hvor rygpillen er blevet slået af.

rygpillen også var let tilgængelig. Dens adskillelse fra kolossen var især gået ud over figurernes ganske spinkle ben; mange hoveder var blevet adskilt fra kroppene, og kronerne fra hovederne. Der lå mange af de afhuggede skærver rundt omkring. En smule højere end der, hvor statuerne var faldet og i niveau med pillefundamenternes underkant, var der spor af det oprindelige gulvniveau med 15 cm sandstensskærver og lersten. Chevrier foreslog efter den første udgravningssæson, at den føromtalte mur enten var facaden til en bygning, eller at der var tale om et peristyl, en gård med piller langs siderne. Dette sidste skulle senere vise sig at være det korrekte. Nummereringen af “soklerne” fra 1-10 er ikke i kronologisk orden, men må være udfærdiget ved publikation af rapporten. Mod syd (“bag denne (føromtalte) mur”), hvor afvandingskanalen var blevet gravet ud, var der tegn på, at en hel bygning var blevet anvendt som stenbrud i senere tid (dette kommer vi ikke til at høre mere om).

Efter sommerferien genoptog Chevrier i november 1926 arbejdet i området.⁶ Han gravede stadig på begge sider af afvandingskanalen, men især i den vestlige del, hvor rækken af “kolossokler” (A-L)

pludselig drejede i en ret vinkel mod nord [fig. 2, 3 og 4] – det som vi nu ved er anlæggets vestmur. Vi er her knap 100 m fra Karnak-templets temenosmur.⁷ Ved “sokkel C” lå et kronefragment. Foran “sokkel D” lå den kolos (hoved og torso), der nu er i Luxor-museet (no. 47), let genkendelig fordi dens *nemes*-hovedklæde synes at være ændret [fig. 5].⁸ Derpå fulgte en krop skåret over ved bæltstedet og ved halsen⁹ og, ved E, et hoved med *nemes* eller *khat*, nu nr. 46 i Luxor-museet; endelig to hoveder, hvoraf det ene hørte til førnævnte krop(?). Det er et fotografi fra denne del af udgravningen, der hyppigst er blevet gengivet, se fig. 3. At Chevrier nu stødte på mange skærver blev snart forklaret ved, at “sokkelrækken” nu slog sit knæk mod nord, og adskillige kolosser var faldet oveni hinanden i hjørnet. Ved “sokkel I” lå et hoved med *nemes* eller *khat* med fjer. Yderligere lå der ved K et hovede i tre dele og to brystkasser fra K og L.¹⁰

I udgravningssæsonen 1928-29 arbejdede Chevrier både i den nordlige og den østlige del, men de hoveder, der blev fundet var med en enkelt undtagelse meget ødelagte.¹¹ Det er ikke muligt at identificere disse fragmenter. I den vestlige del fandt han imidlertid mund og hage af en stor statue i grå

Fig. 5 Hoved og bryst af en kolos nu opsat i Luxor-museet. Allerede Chevrier havde bemærket, at *nemes*-hovedklædet var omhyggeligt trimmet. Det gør den let at kende fra alle de andre kolosser (foto LM 2007).

granit, hvilket ville passe med de fund, der senere skulle blive gjort i denne del af anlægget. I 1929-30¹² blev arbejdet fortsat med et skrabt budget. Da området mod øst endnu ikke var eksproprieret, og i øvrigt ikke havde syntes lovende, gjaldt det atter den syd-nordlige linie af "sokler". Der blev fundet fire nye "sokler" (der formodentlig fik betegnelserne M-P), fire ødelagte hoveder, men fremfor alt den berømte "kønløse" kolos [fig. 6]. Hovedet lå for sig og som det eneste med ansigtet opad. Grundet et

teknisk uheld med negativet blev denne statue først offentliggjort med illustration i 1931.¹³ Udgravningen fortsatte til der, hvor afvandingskanalen nu løb øst-vest, men allerede 15 m inden var det slut med fund – ikke en "sokkel", ikke et fragment. I alt var der nu afdækket 28 "sokler" og dele af 25 kolosser.

Den følgende sæson lå arbejdet stille, da ekspropriationerne mod øst trak i langdrag, men i 1931-32 blev arbejdet genoptaget i den østlige sektion.¹⁴ Først efter fem dage stødte Chevrier på et stykke af en rygpille (den eneste af sin art, der nævnes i hans rapporter) og dagen efter en velbevaret "maske". Tre dage senere kom dele af et ansigt med næse og mund, og et par dage senere nogle små kartouchefragmenter og endnu en fin "maske". Det var alt, resten var blevet fjernet i oldtiden, men ud fra den måde, ansigterne var faldet på og havde ligget siden da, kunne Chevrier bedømme, hvor "soklerne" havde stået, og at de fulgte den vest-østlige linie. I maj 1933 fortsattes arbejdet mod øst,¹⁵ men kun en enkelt "maske" lå tilbage, hvor der burde have været rester af 7-8 statuer. Da man var nået frem til bebygget område, og da det ville have været dyrt at ekspropriere en hel landsby, måtte Chevrier opgive at finde det sydøstlige hjørne af monumentet. Når vandet var faldet efter oversvømmelsen, og inden jorden var blevet helt tør, kunne han se omridset af de sydøstlige "sokler". Disse markerede han med mursten og cement.

I januar 1936 var der foretaget yderligere eksproprieringer, og Chevrier fortsatte i østlig retning, hvor resultatet blev enkelte små skulpturstumper (mave, to underarme, hovedet af en uræus og 10

Fig. 6 Den kønsløse kolos i Cairo. Dette var den eneste kolos, der blev fundet med ansigtet opad. Hovedet har været udsat for mere hærværk end på de andre kolosser, og næsen er slået af (ligesom på et af de andre hoveder med dobbeltkronen). Kolossen har haft et kunstigt skæg, der formodentlig har været sat på efter at figuren var hugget færdig – der er stadig spor af huller til de tappe, det var fastgjort med. Fra *Pharaohs of the Sun*, fig. 5.

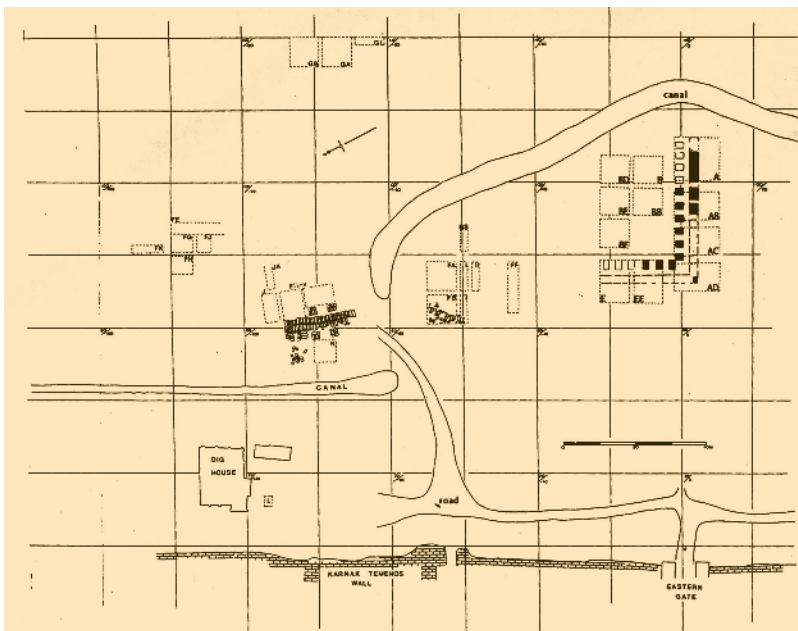

Figure 1: Grid plan of East Karnak, showing distribution of excavated areas.

Fig. 7 Plan over Redfords udgravningskoncession med det sydvestlige hjørne af anlægget øverst til højre. Den foreslåede pylon blev fundet ovenfor "dig house", på den vestlige side af den markerede kanal. Fra *JSSEA* 13/4, 1985, s.245 fig. 1.

dage senere en næse og mund), og hvor han samtidig kunne følge muren, men stadig uden at nå frem til et hjørne. Frustreret vendte han sig til den vestlige mur og fortsatte mod nord, hvor han efter fem ugers arbejde ikke havde fundet noget som helst af interesse.¹⁶ Han sluttede en lille meter fra det sted, hvor den vestlige indgang til anlægget blev fundet omkring 40 år senere. I marts 1937 arbejdede Chevrier i 16 dage i området uden at finde noget som helst overhovedet,¹⁷ og derefter fulgte der ikke overraskende en lang pause. I 1952 arbejdede han sporadisk, men det eneste af interesse han fandt var lidt gulvbelægning og to ikke nærmere definerede "søjlebaser" orienteret øst-vest.¹⁸

Redfords udgravninger

Det blev arkæologer fra Torontos universitet under ledelse af D. B. Redford, der fra 1975-82 skulle komme til nærmere at definere grundplanen til det monument, hvis enorme udstrækning de færreste ville have kunnet forestille sig [fig. 7].¹⁹ Ved at grave sig omkring 3 m ned gennem forskellige lag og ved at følge de søgegrøfter, som Horemhebs folk

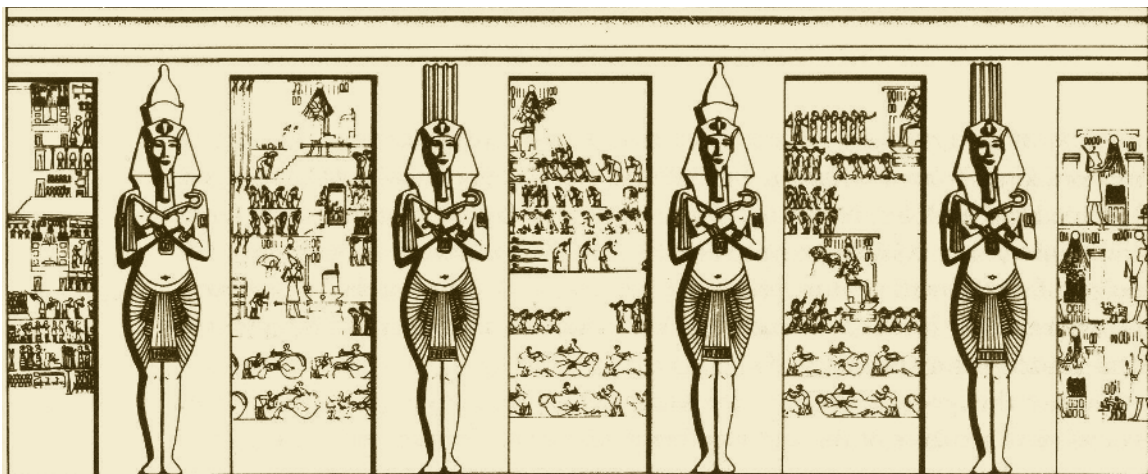

Fig. 8 Rekonstruktion af talatat-mur, piller og kolosser af Akhenaten Temple Project. Fra C. Aldred, *Akhenaten. King of Egypt*, London 1988, fig. 24 s.264, også gengivet og kommenteret af Forbes i *Amarna Letters* 3, 1994, s.51.

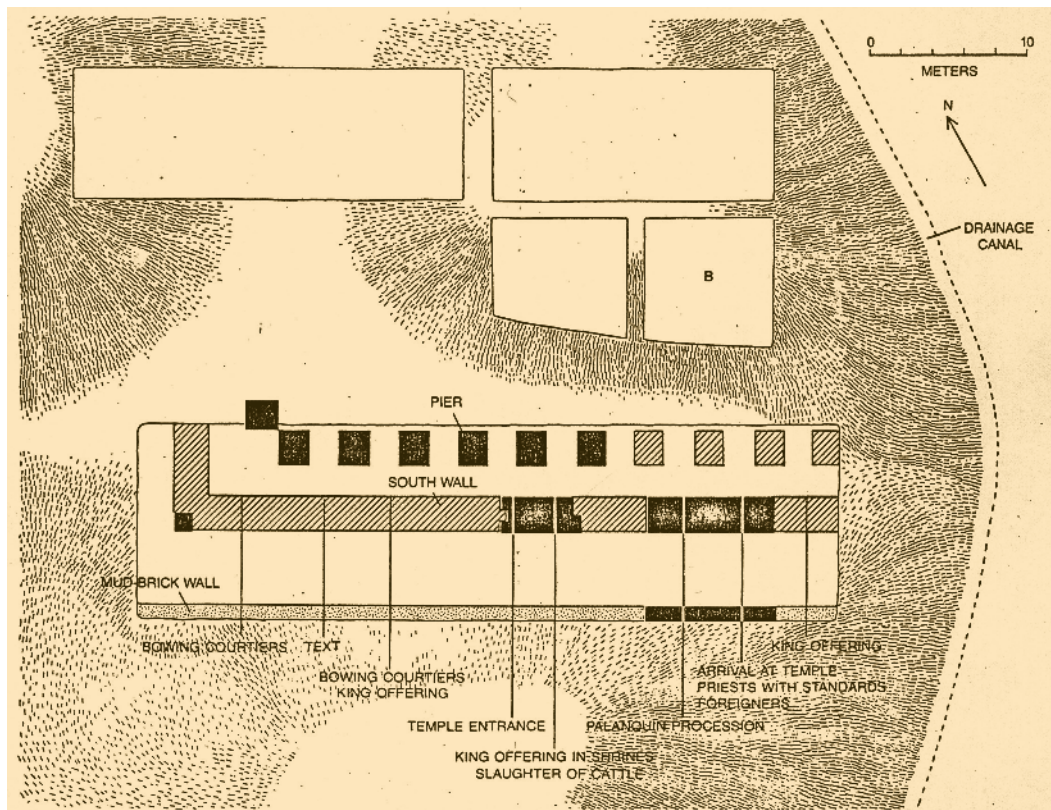

Fig. 9 Redfords plan over anlæggets sydlige mur af talatat med indikation af de afbildede scener. Fra *Scientific American*, vol. 239, no. 6, dec. 1978, fig. s. 106.

SECTION (RESTORED) THROUGH S. COLONADE OF GMT-P3 ITN
(FACING WEST)

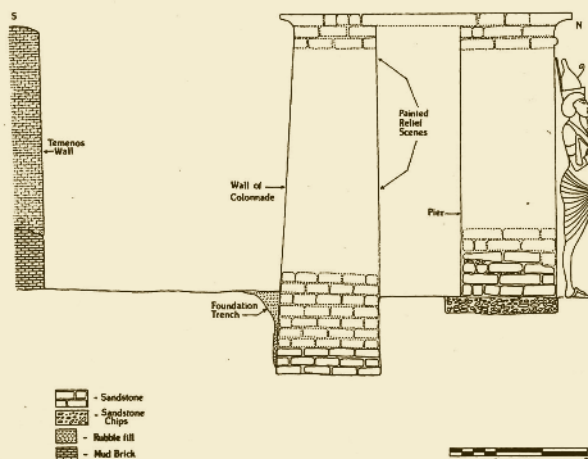

Figure 3

Fig. 10 Rekonstruktion af talatat-mur, pille og kolos set mod vest. Bemærk at muren her er rekonstrueret med let skrånende sider. Dette var ikke usædvanligt i ægyptisk arkitektur, men Akhenatens bygninger havde altid vægge i lod. Fra JSSEA 11, 1981, fig. 3.

anvendte, da de skulle demontere Akhenatens monument, kom Redford til den slutning, at der omkring 62 m nord for det sydvestlige hjørne (umiddelbart syd for afvandingskanalen) havde været adgang til bygningen gennem en pylon på 10,60m bredde. På dens vestside var adgangen markeret af to mure af udsmykkede talatat, foran hvilke der løb rækker af mindst 8 sokler på ca. 2,00x1,20m, således at adgangen var 4,15m bred.

På den nordlige side af pylonen var Redford i stand til at følge den syd-nordlige "sokkelrække" yderligere og studere deres originale stand. Soklerne var lagt på sand med sandstensskærver over. Imellem og foran dem var der i 3,30 m bredde lagt et forsænket, 50-70 cm lag sand, hvorpå der formodentlig var lagt en terrasse af sandsten, der løb langs med rækken af piller og statuer. Det samme ville have været tilfældet mod syd (som også Chevrier havde rapporteret). Her nord for indgangen var statuerne imidlertid ikke af sandsten, men af rød og gul kvartsit og rød og sort granit. De var smadret i stumper og stykker. Den største var over legemsstørrelse, men mindre end sandstenskolosserne. At dens rygpille var beskrevet tydede på, at den ikke havde stået op mod en mur eller en pille.²⁰

Det nordvestlige hjørne blev stadig ikke nået. Redford ansætter vestmuren til at have været mindst 140 m lang. Nær det, som Redford formoder var nord-vesthjørnet, fandt han to fragmenter af sandstenskolosser²¹ og senere en arm med visk,²² hvorefter han slutter, at den nordlige del af monumentet har svaret til den sydlige. På grundlag af ind-

skrifterne på de talatat, der blev fundet i området, er der ingen tvivl om, at templets navn var Gempa-aten. Det står også klart, at udsmykningen på væggen bag kolosserne (undersiden af anlæggets syd-mur) drejede sig om *sed*-festen [fig. 8, 9 og 10].²³

I de senere år er der foretaget yderligere gravearbejder i Akhenatens tempel til afdræning af grundvandet, og Redford forventer ikke at kunne genoptage arbejdet.²⁴

Kolossernes nuværende opbevaringssted

Det er vanskeligt at få et komplet overblik over, hvor alle kolosdelene nu befinder sig.²⁵ Ikke alle inventarnumrene er tilgængelige. Ialt tolv hoveder, nogle med dele af kroppen, tilhører Cairo-museet: to næsten komplette, men uden underben (JE 49529(1) og JE 55938(12)); tre hoveder med brystparti (29.5.49.1(5), JE 49528(4) og JE 98915(7)); et hoved med høje fjer (JE 98894(8)) samt formodentlig seks andre. Yderligere tre hoveder vil blive udstillet i det nye museum i Fustat,²⁶ og et er for nylig flyttet til det nye museum i Alexandria(2) [forsiden].²⁷ Dele af tre kolosser er udstillet i Luxor-mu-

Fig. 11 Kolosfragment i Fitzwilliam Museum, Cambridge (foto LM 2007).

seet (to hoveder (Luxor 46(6) og 53(3)) og en torso med hovede 47(12) [fig. 5]). Seks hoveder opbevares efter sigende i Luxor-museets magasiner. En torso med hovede blev skænket til Louvre som tak for landets store indsats under Unesco-kampagnen for at redde de nubiske templer (E 27112).²⁸ Et underansigt er i München (ÄS 6290) og et andet i Fitzwilliam Museum, Cambridge (EGA 4516.1943) [fig. 11].²⁹

Hvem forestiller kolosserne?

Det er ikke stedet her at gå ind på de mange, forskelligartede vurderinger af kolosserne, der er blevet fremsat, siden de først blev fundet, for de bibringer ikke i sig selv egentlig ny viden. Det rækker med et citat fra det danske katalog til udstillingen på Louisiana: "Der er blevet skrevet så meget om Amarna-tiden og på så mange forskellige planer, at det ofte er umuligt at adskille kendsgerninger fra fri fantasi

Flere af hovederne har været på rejse til udstillinger i udlandet:

“Toutankhamon et son temps” 1967: Cairo
29.5.49.1 (kat. nr. 3)

“Akhenaten og Nefertiti”:
Tyskland, Danmark m.fl.
1976: Luxor 46, Cairo
29.5.49.1 (kat. nr. 8 og 9)

“Royal Women of Amarna”
New York 1996-97:
München ÄS 6290 (kat. nr. 29)

“Pharaohs of the Sun”
2000/2001: Cairo JE 98894,
Cairo JE 98915, München
ÄS 6290 (kat. nr. 22, 23 og 24)

“Tutankhamon. The Golden Beyond” Basel 2004: Cairo
JE 98894 (kat. nr. 42)

“Tutankhamun and the Golden Age of the Pharaohs” London 2007-08: Cairo JE 98894

solskiven Aton skaberguden, ligesom Ra havde været det siden tidernes morgen. En skabergud, der ifølge sagens natur er alene i verden, rummer både det mandlige og det kvindelige i sin person, og det er udskillelsen af disse to grundelementer, der udgør skabelsen. I og med at Akhenaten var gudens billede på jorden, var det logisk at give ham de samme egenskaber, og endda gøre dem fuldt synlige. Da kongen rent fysisk var hankøn, var det derfor det kvindelige, der måtte uddybes i de officielle fremstillinger af ham, og det blev gjort ved at understrege brysterne og hvælvet mave og lår, samtidig med at hele hoftepartiet blev tilpasset en moden kvindes anatomi. Gudens kartoucher står prentet på kongens krop for at understrege tilhørsforholdet/identiteten.

En af de sidst fundne kolosser har vist sig at være den mest kontroversielle, i og med at den viser personen enten nøgen eller med en tætsluttende klædning og uden antydning af kønsorganer [fig. 6]. Man kunne argumentere for, at det er at drive det kvindelige element i gudens krop ud i det ekstreme. Men der er en anden løsning, der er betydeligt mere tilfredsstillende. I 1977 fremsatte J. R. Harris teorien om, at den “kønsløse” kolos simpelthen kunne forestille Nefertiti. Snarere end at være baseret på anatomiske studier var det en logisk følge af hans tidligere undersøgelser af dette kongepars ligestilling, således som det mere end antydes i både større og mindre genstande.³¹ Der ville derfor ikke være noget formelt til hinder for, at kolossen kunne være dronningens.

Harris gør i sin artikel yderligere opmærksom på (s.6-7), at kolossen er en ud af fire, der bærer en krone, der sidder direkte på hovedet, hvor de øvrige

eller, fra et videnskabeligt synspunkt, at skelne mellem hvad der bygger på uomtvistelige kendsgerninger, hvad der har rod i en fornuftig hensyntagen til hvad der ligger indenfor mulighedernes grænse, og hvad der blot afspejler hævdvundne antagelser, som der faktisk ikke er skyggen af bevis for. Til de sidstnævnte hører mange af de mest yndede fantasier om Akhenaten selv, hans påståede fysiske skavanker, hans formodede psykologi, hans såkaldt “monoteistiske” idealer og hans idylliske ægteskab og familieliv. Der er faktisk kun få seriøse videnskabsmænd, der nu vil holde fast ved, at de stiliserede og overdrevne fremstillinger af Akhenatens fysiske fremtoning giver et billede af, hvordan han i virkeligheden så ud...”³⁰

Kunst er kommunikation, og de mere seriøse diskussioner har prøvet at gennemskue, hvad det var for et budskab Akhenaten ønskede at kommunikere gennem disse skulpturer. I hans univers var

Kolosserne bærer udover kunstigt skæg mindst fire forskellige kombinationer af kroner (nogle er upublicerede eller ødelagte) – alle med uræus-slange:

nemes-hovedklæde +
dobbeltkrone
(3 stk)

khat-hovedklæde +
dobbeltkrone
(2 stk)

nemes-hovedklæde + Shu-fjer
3 stk publicerede samt 1 om-
talt af Chevrier

dobbeltkrone uden *khat/nemes* (kun den
nedreægyptiske del synes bevaret)
(4 stk)

Derudover findes en kolos, hvor hovedklædet er delvis hugget væk [fig. 5]

enten har et *nemes*-klæde eller det mere posefor-
mede *khat*-klæde under det, der er stablet ovenpå.
Den anden er kolossen i Louvre, og de to sidste er
måske stadig i Karnak eller Luxor.³² Det vil sige, at
mindst fire ud af de registrerede omkring 25 kolos-
ser kunne have forestillet Nefertiti i stedet for
Akhenaten.³³ På kolossen i Louvre er der spor af
farve tilbage. Den "røde" krone har været gul, hvil-
ket svarer til det, der ses på visse talatat. Kolossen
har muligvis haft guldbelægning ovenpå. Også
kroppen synes at bevare rester af guld,³⁴ hvilket sæd-
vanligvis signalerer en kvinde.

Kolossernes betydning

Kolossernes kroner kunne måske give en antydning
af deres egentlige formål.³⁵ Fire eksempler viser høje
fjer, der signalerer Shu, den første af solgudens
skabninger. På talatat-blokke er der ikke fundet
eksempler på kongen med denne hovedprydelse,
men udsmykningen på en af balustraderne fra
Amarna viser Nefertiti, der ofrer en på hug sid-
dende, kongelig figur med *khat* og de fire Shu-fjer

på hovedet [fig. 12]. I andre genstande spilles der
som ovenfor nævnt ganske tydeligt på kongeparrets
status som henholdsvis Shu og Tefenet, de to første
skabninger, Ra-Atum avlede.³⁶ Kartoucherne på
kolossernes krop synes at antyde en identitet med
selve skaberguden, og i så tilfælde kunne man nu
fortolke den samlede gruppe af kolosser som solgu-
den Ra-Harakhtys (Atons) forskellige fremtrædelses-
former. Kolosserne ville dermed manifestere ikke
blot solens aldre (som i anden sammenhæng og på
en anden tid klart differentieres som skarabæ, falke-
hovedet og vædder-hovedet gud), men også inklu-
dere det *frugtbare stadium*, der går forud for tilsyne-
komsten om morgenen. Dette kunne passende gen-
gives i Nefertitis kvindelige, fødedygtige person.³⁷
De to kongelige hovedklæder synes generelt at
understrege en tilknytning til solguden og signalerer
samtidig regenerering og foryngelse. *Khat*-hoved-
klædet kan referere til den natlige side af solens
cyklus.³⁸

Hvor den *unge sol* tidligere havde været fremstil-
let som en skarabæ, kunne den nu være repræsente-

Fig. 12 Nefertiti ofrer en figur af Akhenaten med Shu-fjer. The Brooklyn Museum. Foto LM 2004.

ret ved Shu,³⁹ og den *aldrende solgud*, tidligere i Ra-Atums skikkelse, kunne ses i de kolosser, der bærer *nemes* og dobbeltkronen – et af Atums attributter (omend normalt uden uræus).

Grundet de mangelfulde oplysninger i Chevriers rapporter og vanskeligheden ved at identificere de omtalte kolosser er det ikke muligt at rekonstruere, hvor de hver især har stået og dermed undersøge deres indbyrdes rækkefølge. Det vides heller ikke, hvor langt mod øst, anlægget har strakt sig og dermed hvor mange kolosser, der reelt har været tale om. Eftersom ægypterne altid var meget omhyggelige med orienteringen af bygninger, skulptur og anden udsmykning, der havde et selv nok så diffust, geografisk indhold, ville man naturligt forvente at finde de natlige, svangre kolosser mod vest. Det er

da også i den vestlige del af anlægget, at i hvert fald den “kønløse” kolos og de to hoveder i Karnak(?) er fundet. Den kolos, der nu er i Luxor-museet (nr. 47 – hoved og brystregion [fig. 5]), blev fundet ved sokkel D i den vestlige ende. Allerede Chevrier bemærkede, at de to flapper i *nemes*-hovedklædet var blevet hugget om og “betragteligt formindsket”. Han inkluderer en skitse af resultatet.⁴⁰ Den adskiller sig noget fra de publicerede fotografier.⁴¹ Det er fristende at foreslå, at *nemes*-hovedklædet (sandsynligvis med dobbeltkronen ovenpå) er blevet forsøgt hugget væk for at få en figur, der har dobbeltkronen direkte på hovedet ligesom de ovennævnte fire kolosser. Da ansigtstrækkene i mange tilfælde (også i relief) er ens for kongen og dronningen; da begge viser stort set samme størrelse bryster; og da skægget

under alle omstændigheder er tænkt som et kunstigt skæg, ville dette ikke have haft den ringeste betydning.⁴² De rester af flapperne, der er tilbage (blev arbejdet afbrudt?), vil ikke have været særligt iøjnefaldende set nedefra. Det eneste, der ville forstyrre billedet, ville være det resterende, smalle stykke sten på hver side af kind og hage.

Da det ikke er muligt at fastslå monumentet i dets fulde udstrækning, er det også utopisk at forfølge denne tanke og spekulere over, om de mindst tre kolosser med fjer, der blev fundet i og omkring afvandingskanalen og som refererer til Shu, eventuelt kunne placeres midt i rækken (=midt på dagen) eller ved den østlige ende (=ved dens begyndelse). Man kunne teoretisk også forestille sig en mere

symmetrisk opsætning af kolosserne, selv om man i mange tilfælde vil bemærke, at ægypterne synes at have haft et udtrykt ønske om at undgå præcis symmetri både i kunst og arkitektur.

Akhenaten så solen som en skive. Han havde ingen mulighed for at vide, at den er en kugle.⁴³ Når de ægyptiske kunstnere anbragte solen på hovedet af en skulptur af for eksempel en bavian, var det netop som en skive. Med en enkelt mulig undtagelse findes der kun todimensionelle fremstillinger af Aton (relief, maleri, indlæg). Undtagelsen er en usædvanlig statue af en guddom med menneskekrop og en skive sat direkte på overkanten af figurens brystkasse, således at skiven stod frem i højt relief på baggrund

Noter

- * Forfatteren er J. R. Harris tak skyldig for kommentarer og forskellige referencer til denne artikel.
- 1 Da denne artikel var under udarbejdning, udkom der netop en nyttig artikel af R. Partridge i bladet *Ancient Egypt* 8/1, aug.-sept. 2007, s.30-6. Her afbildes tolv af hovederne (med nye eller ikke tidligere sete fotografier), og der gives oplysninger om, hvor yderligere ti kendte befinder sig. Den sobre tekst antyder korrekt, men kort, muligheden af en identificering af statuerne med Atum, Shu og Tefenet. (Tak til Tine Bagh for denne henvisning).
- 2 I den såkaldte cachette i Karnak var allerede fra 1906 fundet skulptur fra Akhenatens tid, se Legrain i *ASAE* 7, 1907, s.228-31: en bavian; (B) en sfinks; (C) 10 "karyatider", statuetter, der stod foran sfinxer (se rekonstruktion i *BSFE* 107, 1986, s.21. En figur var med på Amarna-udstillingen på Louisiana-museet (*Louisiana Revy*, 17. årgang nr. 1, oktober 1976, kat. nr. 59, jf. farvefoto i Gutenberghus årsskrift 1976, s. 15); (D) en guldring med Nefertitis navn, (E) en statuette af kongen, (F) en ikke-kongelig granitstatue med en interessant tekst; og ikke mindst (A) et 45 cm højt hoved af "kongen" (se dog nedenfor) i sandsten (CGC 42089).
- 3 Huyas grav: N. de G. Davies, *The Rock Tombs of El Amarna* III, London 1905, pl. X.
- 4 På det eneste publicerede fotografi af kolosser set bagfra (cf. fig. 4) synes rygpillen at have været relativt smal (og ikke "enorm", som Chevrier foreslår).
- 5 Chevrier beskriver det som 'perpendiculaire-ment à la direction du mur', hvilket forekommer noget uklart? Desroches Noblecourt (se n.28, *Mon. Piot* s.11) omformulerer det som 'perpendiculaire-ment aux arasements du mur', altså vinkelret på murfundamenterne. Chevriers rapporter er yderst summariske, og det kan være direkte vildledende at vende hvert enkelt ord i dem.
- 6 *ASAE* 27, 1927, s.143-7.7 Redford i *JARCE* 14, 1977, s.9: afvandingskanalen ligger 124 m fra Nektanebos port i Karnaktemplets østmur.
- 8 A. el-Shahawy og F. Atiya, *Luxor Museum*, Cairo 2005, s.128-9 med farvefoto.
- 9 Formodentlig = *Mon. Piot* fig. 26.
- 10 *ASAE* 27, 1927, s.146 omtaler Chevrier fundet af kolosdele benævnt 11-15, hvilket er betegnelsen for de piller, de stod foran, jf. planen. Henvisningen må være til fundene fra den forrige sæson?
- 11 *ASAE* 29, 1929, s.144-5.
- 12 *ASAE* 30, 1930, s.168-9.
- 13 *ASAE* 31, 1931, pl. IV, jf. s.97.
- 14 *ASAE* 32, 1932, s.112.
- 15 *ASAE* 33, 1933, s.176-7 m. pl. IV.
- 16 *ASAE* 36, 1936, s.141-3.
- 17 *ASAE* 37, 1937, s.193.
- 18 *ASAE* 53, 1953, s.12 med pl. VIII B.
- 19 *JARCE* 10, 1973, s.77-94; *JARCE* 14, 1977, s.9-32; *JSSEA* 11, 1981, s.243-62.
- 20 *JSSEA* 13/4, 1985, s.222.
- 21 *JSSEA* 11, 1981, s. 260.
- 22 *JSSEA* 13/4, 1985, s.210. Stenarten oplyses ganske vist ikke, men den omtales som del af en kolossalstatue.
- 23 Nyt rekonstruktionsforslag på basis af oplysninger fra C. Loeben i *Der Spiegel* 17, 1999, fig. s. 193 inkluderer andre dele af monumentet, men kolossernes position svarer til det, der blev foreslået af Redford.
- 24 Oplysninger fra foredrag i Cambridge 16. oktober 2004.
- 25 Ang. nogle af hovederne se n. 1. De numre, der her angives i kursiv, svarer til numrene i den omtalte artikel.
- 26 Bygningen af The National Museum of Egyptian Civilisation nær Citadellet er allerede påbegyndt, og museet ventes at stå færdigt i 2008/9.
- 27 Alexandria National Museum i Fouad Street blev indviet 31. december 2003. Det har til huse i en stor villa i italiensk stil og rummer ikke tidligere udstillede genstande fra faraonisk til islamisk tid. Hjemmesiden www.touregypt.net/featurestories/alexandrianationalmuseum viser endda et billede af hovedet.
- 28 C. Desroches Noblecourt, 'Un buste monumental d'Aménophis IV. Don prestigieux de l'Égypte à la France', *Revue*

af en (nu stort set ødelagt) rygplade.⁴⁴ Læser man hele figuren som en rebus, lyder den *šm nh itn*, “Atens levende billede”. Hvis vi imidlertid med et fortillfælde i den omtalte statue også fortolker kolosserne som et nyt bud på afbildninger af Akhenatens solgud, står vi rent faktisk over for yderligere gengivelser af den i tre dimensioner. I dette format har der vist sig en mulighed for at skelne mellem de forskellige faser af dens liv. Dette var ikke en udfordring, der blev taget op ved todimensionelle afbildninger af skiven.

- du Louvre* IV-V, 1972, s.1-12; id. ‘La statue colossale fragmentaire d’Aménophis IV offerte par l’Égypte à la France’ i *Monuments et mémoires. Fondation Piot* 59, 1974, s.1-44.
- 29 To fragmenter med “næse og mund” omtales af Chevrier: *ASAE* 32, 1932, s.112 (fundet 1931-2) og *ASAE* 36, 1936, s.142 (fundet 30. januar 1936), men det er umuligt at skelne de to fragmenter fra hinanden. Tak til Dr Helen Strudwick, Fitzwilliam Museum, for oplysninger om fragmentet i denne samling.
- 30 J. R. Harris og L. Manniche, ‘Amarna-tiden i nyt lys’, *Louisiana Revy*, 17. årgang nr. 1, oktober 1976, s. 9. En interessant analytisk beskrivelse af Do. Arnold kan læses i *Royal Women...*, s.17.
- 31 ‘Akhenaten or Nefertiti?’, *Acta Orientalia* 38, 1977, s.5-10.
- 32 Den ene kan ses i Chevriers fotografi (vores fig. 3) yderst til højre og blev yderligere skitseret af Chevrier i *ASAE* 27, 1927, fig. 6. Den sidste er afbildet i *Mon. Piot.*, fig. 33.
- 33 C. Desroches Noblecourt havde også foreslået, at kolosser med dobbeltkronen sat direkte på hovedet kunne høre til “kønsløse” kolosser. Hun foretrak dog at fortolke dem som en usædvanlig demonstration af, at Osiris-legenden og især den del, der drejede sig om hans manglende lem, langt fra blev ignoreret af Akhenaten (*Mon. Piot* s.39-44). – Det i n. 2 nævnte sandstenshovede viser snarere en dronning (Harris, ‘Akhenaten...’, s.8) og hører muligvis til en anden gruppe skulptur. Hovedet var udstillet i New York (også betegnet som Nefertiti) 1996-97: Arnold, *op. cit.*, fig. 2 (kat. nr. 41).
- 34 Noblecourt i *Revue du Louvre* s.2 n.6.
- 35 På et tidligt tidspunkt i sit udgravningsarbejde stiller Redford spørgsmålet, om gården, som kolosserne udsmykkede, kunne være kulissen til ceremonierne omkring *sed*-festen (*JARCE* 10, 1973, s.86). Udsmykningen bag kolosserne har ganske rigtigt vist sig at rumme scener fra denne begivenhed.
- 36 Mest tydeligt i Glyptotekets lille fajnecnop: J. R. Harris, ‘Et nyt bevis på kongeparrets ligestilling i Amarna-tiden’, *Meddelelser fra Ny Carlsberg Glyptotek*, 33. årg. 1976, s.78-84; M. Jørgensen, *Ægyptisk kunst fra Amarnaperioden*, 2005, kat. nr. 16.
- 37 Harris, ‘Akhenaten...’, s.10.
- 38 K. Goebis, ‘Crowns’ i *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*, 2001, I, s.322-326, især s.324.
- 39 Harris og Manniche, s.10.
- 40 *ASAE* 27, 1927, s.145, fig. 5.
- 41 *Mon. Piot*, fig. 23 s.30; el-Shahawy og Atiya, *Luxor Museum*, s.128-9.
- 42 Om ligheden mellem de to se også Arnold, *op. cit.*, s.17-8.
- 43 Se ikke desto mindre Vandersleyens betragtninger i ‘Amarnismes: le “disque” d’Aton, le “roi” asexué’ i *CdE* 19, 1984, s.5-13.
- 44 R. S. Bianchi, ‘New light on the Aton’ i *GM* 114, 1990, s.35-40 og fig. 1. Se endvidere E. Cruz-Urbe i *GM* 126, 1992, s.29-32, der ønsker at inkludere en henvisning til måneskiven (s.31:‘... the unadorned sun-disk for the head reflects an ambivalent understanding of the nature of the physical disk. The dogma would seem to allow the disk to be viewed either as the sun who brings life to the world during the day, or as the moon, reflecting the Osirian aspects of night.’ Bianchi daterer figuren til inden Akhenatens år 3, Cruz-Urbe til tidligere end den sidste del af Amarna-tiden.
- 45 R. Hari går så vidt som til at fortolke alle kolosserne som osirienske, i en sådan grad at kongen selv skulle have været ansvarlig for at omstyrte dem, da kulten og dens ikonografi udviklede sig (*New Kingdom Amarna Period*, Leiden 1985, s.10-12).

Hatshepsuts mumie *og historien om en løs tand*

Kim Ryholt

Der vil næppe være nogen læser af dette bidrag, der ikke tidligere på året har hørt den sensationelle historie om, hvorledes Hatshepsuts mumie nu – på baggrund af en løs tand – tilsyneladende er blevet identificeret. Det er på mange måder en rigtig god historie. Den handler om den mest markante, kvindelige regent fra det gamle Ægypten – ja, måske lige med undtagelse af Cleopatra 7. Historien giver sam-

tidig et indblik i det spændende detektivarbejde, som vores oldtidsforskning kan være. Og endelig er der i dette tilfælde anvendt moderne teknologi. Anvendelsen af sådanne hjælpemidler til at løse gåder fra oldtiden giver altid anledning til stor fascination, og medierne synes at have en forkærlighed for den slags historier. I dette tilfælde har chefen for den ægyptiske antikvitetsjeneste, Zahi Hawass, udtalt,

Fig. 1 Dronning Hatshepsut i
Metropolitan Museum, New
York (foto LM)

at der er tale om en af de vigtigste opdagelser i Ægyptens historie overhovedet. Men hvordan forholder det sig nu lige med detaljerne i den sensationelle opdagelse?

Her skal vi først på en lynvisit tilbage til det 11. årh. f.Kr. Ægypten havde netop været udsat for det fantastiske chok, at den ægyptiske vicekonge i Nubien havde gjort oprør og angrebet sit hjemland. Dette oprør varede det meste af et år, før det lykkedes en af Ramesses 11.s generaler at slå vicekongen tilbage. Desværre for kongen viser også generalen sig at være magtbegærlig. Kort efter at han har befriet Amons ypperstepræst, som vicekongen havde afsat, udnævner han sig selv til ypperstepræst og tager magten i hele den sydlige del af Ægypten. Det ægyptiske territorium er nu delt i tre; Ramesses 11. regerer i det nordlige Ægypten, generalen i det sydlige Ægypten, og vicekongen i Nubien. Dette markerer afslutningen på det Ny Rige. Interessant i denne sammenhæng er det, at generalen og hans efterfølgere ikke har adgang til guldminerne i syd eller de store frugtbare områder i Fayum og Deltaet. For at skaffe økonomiske ressourcer igangsætter de derfor en storstilet og systematisk udplyndring af de rige kongegrave i Kongernes Dal. De har tydeligvis et oprigtigt ønske om ikke at skænde de tidligere konger og sørger derfor for at vikle dem ind igen, efter at de kostbare amuletter, de indeholdt, var blevet fjernet. Ligeledes bliver kongerne genbegravet, men det bliver besluttet at samle stort set alle ligene i to grave, nemlig KV35 (Amenhotpe 2.s grav) og DB320/TT320 (hvis præcise tilhørsforhold stadig er omdiskuteret). Disse grave blev først opda-

get i moderne tid med det resultat, at ligene af næsten alle konger af det Ny Rige er bevaret.

Der er imidlertid et alvorligt problem med disse mumier. Der er nemlig meget der tyder på, at de navne, der optræder på de kister, mumierne nu ligger i, eller de navne, der er skrevet direkte på mumierne selv, ikke altid svarer til de lig vi har med at gøre. Dette kunne skyldes, at man kom til at rode rundt i mumierne, efter at man havde taget dem ud af deres kister og pakket dem ud og således havde fjernet deres identitet. Tilsyneladende er man nogle gange kommet til at skrive forkerte navne på visse mumier, da de blev pakket ind igen, eller man har lagt dem i de forkerte kister.

Hvorom alting er, så er problemet vedrørende Hatshepsut **[fig. 1]** endnu større. Der er nemlig slet ingen mumie eller kiste, der bærer hendes navn i de to førnævnte grave. Dette har rejst en debat om, hvorvidt vi overhovedet kan forvente at finde hendes lig. Det skal i denne forbindelse huskes, at hendes efterfølger Thutmose 3. – fra hvem hun reelt have taget magten – gjorde alt, hvad han kunne for at udslette hendes minde. Således blev hendes navne og afbildninger fjernet overalt i riget. Kan vi forvente, at selvsamme konge forinden skulle have sørget for en storstilet begravelse? Det synes ikke at give megen mening, at Thutmose 3. både skulle bruge store ressourcer på at udslette hendes minde og samtidigt bekoste en kongelig begravelse og dermed sikre hendes sjæl for eftertiden. Hertil kommer, at der heller ikke er nogen sikre, arkæologiske spor af, at hun rent faktisk selv blev stedt til hvile i sin kongegrav i Kongernes Dal (KV20). Ud over hendes

stensarkofag og kanopeskrin, der i alle fald ville være blevet placeret i graven før selve begravelsen, og nogle fragmenter af krukker, indeholdt den ikke noget gravgods med hendes navn. De meget ødelagte rester af gravgods, der blev fundet, kan alt sammen meget vel stamme fra hendes far, Thutmose 1.s begravelse. Hatshepsut havde nemlig planlagt at lade sig begrave sammen med sin far, og lod ham derfor overflytte til sin grav. Også her satte Thutmose 3. imidlertid ind imod Hatshepsut. Han fjernede således Thutmose 1., der jo var hans farfar, fra hendes grav igen og lod ham stede til hvile andetsteds i dalen (KV38). Denne omstændighed tyder heller ikke på, at Thutmose 3. havde planer om nogen begravelsesceremoni i forbindelse med Hatshepsuts grav, for hvorfor så overhovedet fjerne

Thutmose 1.s mumie herfra? Til trods for disse omstændigheder er det igen og igen blevet forsøgt at identificere Hatshepsut iblandt de kendte mumier.

Lad os nu se på baggrunden og grundlaget for den nye identifikation. Zahi Hawass fortæller i en internetartikel dateret juni 2007, at *Discovery Channel* – tilsyneladende i 2006 – havde bedt ham om at prøve at finde Hatshepsuts mumie for at lave et program herom.¹ Det første han gjorde, beretter han, var at se på mumierne fra en lille grav KV60 i Kongernes Dal. Denne grav blev fundet af Howard Carter i 1903 og indeholdt to kvindemumier og nogle mumificerede ænder. Den ene mumie lå i en kiste, som ifølge indskrifterne var lavet for Hatshepsuts amme. Denne mumie og kisten blev nogle få år senere sendt til Cairo-museet. Den anden mumie

Fig. 2 Den anonyme mumie af en kraftig kvinde fra grav KV60. Fra http://guardians.net/hawass/hatshepsut/search_for_hatshepsut.htm

Fig. 3 Det lille træskrin med Hatshepsuts navn, der indeholder den nu berømte tand. Som fig. 2.

[fig. 2] var en kraftig kvinde, som ingen fandt videre spændende, og den blev derfor efterladt i graven. Hawass tog straks til Kongernes Dal, hvor han fik åbnet graven og tog den anden mumie i selvsyn. Han mente straks ud fra hendes udseende at kunne konstatere, at hun var kongelig og bragte hende tilbage til Cairo-museet. Bagefter så han på den anden kvindemumie fra graven, hvis ansigtstræk han ikke mente var kongelige. Det fremgår ikke klart af hans rapport, hvilke fysiognomiske kriterier han anvender for at afgøre, om de pågældende kvinder er kongelige eller ej.

Ifølge en anden internetartikel, skrevet af Zahi Hawass i juli 2007, er historien om, hvorledes den kraftige kvindemumie kom til hans opmærksomhed, tilsyneladende lidt anderledes.² I forbindelse

med det ovennævnte projekt var man gået i gang med at CT-scanne kendte medlemmer af Hatshepsuts familie og en række anonyme kvindemumier i håbet om at kunne identificere dronningen blandt disse. Hawass beretter her, at man til sidst kun manglede den kraftige kvinde fra KV60, som han derfor nu lod bringe til Cairo-museet.

Hvorledes dette nu end måtte forholde sig, så scannede man ved samme lejlighed (uden at åbne det) et mindre træskrin, der bar Hatshepsuts navn, og som viste sig at indeholde en tand [fig. 3-4]. Hawass bad straks om, at man skulle få fat i en tandlæge, og man fik fat i en Dr Galal el-Beheri fra Cairo Universitetet. Han undersøgte nogle billeder af tanden og den kraftige kvinde, som viste sig at mangle en tand og mente på dette grundlag at

kunne konstatere, at den fundne tand passede perfekt med den manglende.

Hermed var sagen klar. Hawass have konstateret, at mumien havde kongelige træk, og den tand, den manglede, var nu blevet fundet i et lille træskrin med Hatshepsuts navn. Med disse to argumenter i hånden kunne han således meddele verdenspressen, at Hatshepsuts mumie var endegyldigt identificeret.

Men hvor sikre er disse to argumenter? Hvad angår de kongelige træk må dette siges at være en yderst subjektiv vurdering. Og det er måske her værd at bemærke, at Hawass året forinden faktisk havde afvist, at den selvsamme kvindemumie kunne være Hatshepsut. Denne idé er nemlig slet ikke ny. Elisabeth Thomas havde allerede i sin afhandling om Kongernes Dal, der blev publiceret i 1966, foreslået at Hatshepsuts mumie kunne være flyttet til den mindre grav KV60, der lå ganske nær hendes egen³. Denne grav tilhørte tilsyneladende hendes amme, og Thomas forestillede sig, at Thutmose 3. havde fjernet Hatshepsut fra hendes grav, da han forfulgte hendes minde. Den anonyme mumie kunne således være hendes. Men Hawass var så som sagt ganske uenig. Han mente ikke, at hun kunne identificeres med denne kvinde, der jo havde "a very large, fat body with huge pendulous breasts". Desuden mente han, at armens position var forkert for en kongelig mumie. Ironisk nok er dette nu endnu et af argumenterne for, at mumien

skulle være kongelig. Om den anden mumie skrev han dengang "I think the face is quite royal, and believe that anyone who sees it will have the same reaction", mens han nu skriver "to me her face and features did not look particularly royal." Så vidt hvad angår bedømmelsen af de kongelige træk.

Når det drejer sig om selve tanden, er sagen heller ikke helt ukompliceret. Der foreligger endnu ikke nogen videnskabelig rapport, og det er derfor svært at føle sig tryk ved, at den matchning, der er lavet mellem den fundne og den manglende tand på grundlag af CT-billederne, virkelig kan betragtes som endegyldig. Det faktum, at tanden er fundet i et træskrin med Hatshepsuts navn, betyder ikke nødvendigvis, at tanden er hendes. Det var almindeligt, at konger forærede gaver, der var forsynet med deres kongenavne, til deres favoritter. Det kan derfor ikke udelukkes, at Hatshepsut kunne have foræret sådan et træskrin bort – f.eks. til sin amme. Og i så fald ville det jo næppe være hendes egen tand, det indeholdt. Derudover er træskrinet jo hverken fundet i Hatshepsuts grav eller i samme grav som den pågældende mumie, men derimod i grav DB320, hvor man i senere tid havde samlet en række andre mumier tilhørende konger og medlemmer af kongefamilierne. Hvis træskrinet havde været begravet med Hatshepsut selv, hvorfor skulle man så have valgt at fjerne dette skrin og flytte det over i den anden grav, men ikke hendes mumie? Det synes ikke at give meget mening.

Fig. 4 CT-billede af tanden fra det lille træskrin. Bemærk kvaliteten (dvs den dårlige) af den digitale opløsning. Som fig. 2.

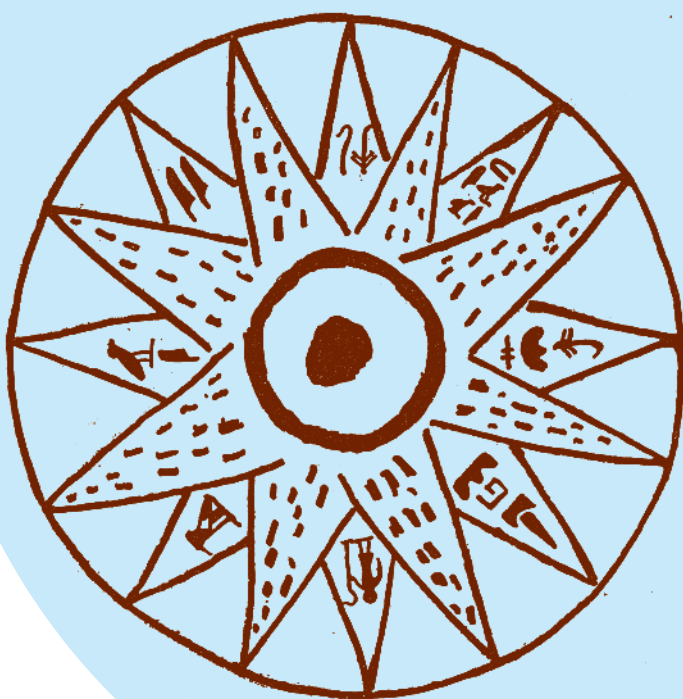
Også på et andet punkt synes arkæologien ikke umiddelbart at støtte, at der skulle være tale om Hatshepsut. Grav KV60, hvor mumien blev fundet, indeholder ikke nogen form for udsmykning. Den ligger dog blot 100 meter fra Hatshepsuts grav, og det synes rimeligt at antage, at den blev opført for Hatshepsuts amme, hvis sarkofag blev fundet deri. Imidlertid stammer al den keramik, der blev fundet i graven, fra betydeligt senere tid, nemlig det 20. dynasti. Dette viser med al tydelighed, at graven har været åbnet hen imod slutningen af det Ny Rige, og at der formodentlig ved denne lejlighed er foretaget en ny bisættelse med dertil hørende gravgods. Det er derfor ganske sandsynligt, at den anonyme, kraftige mumie – med hvem Hatshepsut nu identificeres – repræsenterer en langt senere begravelse.

Som det fremgår af denne artikel, føler jeg mig ingenlunde overbevist om, at Hatshepsuts mumie nu er endegyldigt identificeret eller om, at den overhovedet stadig eksisterer. Heldigvis bliver vi ikke helt svar skyldige i denne forbindelse. I juli måned blev der nemlig taget DNA-prøver af de involverede mumier i håbet om at få afgjort sagen én gang for alle. Det har hidtil været svært at få brugbart materiale fra mumier, da DNA ikke blot nedbrydes efter døden, men også påvirkes af kemiske processer som en følge af selve mumificeringen. De involverede videnskabsfolk kan imidlertid berette, at det er lykkedes at udvinde brugbar DNA, og at de er i gang

med at sammenligne resultaterne. Det bliver spændende at se i hvilken retning de peger, og jeg er ikke i tvivl om, at Papyrus nok skal sørge for at informere sine læsere herom.

NOTER

- 1 http://guardians.net/hawass/hatshepsut/search_for_hatshepsut.htm.
- 2 http://guardians.net/hawass/Press%20Releases/identifying_hatshepsut.htm.
Se endvidere Z. Hawass, 'The Scientific Search for Hatshepsut's Mummy', *Kmt* 18.3 (2007), s. 20-25.
- 3 E. Thomas, *The Royal Necropoleis of Thebes*, 1966, s.137-38.

Historieforvrængning

J. R. Harris

Fig. 1 Undersiden af Towry White-skålen (fra Hall)

Den nylige fiasko med Boltons “Amarna-prinsesse”, en umiskendelig forfalskning, der blev godkendt af forskellige “eksperter” og købt til bymuseet i Bolton (Nordvestengland) for mestendels offentlige midler, som beløb sig til omkring 5 millioner danske kroner, er en betimelig påmindelse om, at det almindeligste motiv til forfalskninger er økonomisk vinding.¹ Men penge er ikke det eneste motiv: forfalskninger² kan være en måde at sætte sig selv i et fordelagtigt lys,³ eller til at vække splid,⁴ eller de kan have til hensigt at bevise en påstand og påvirke videnskabelig tankegang, som det gælder i det foreliggende tilfælde. Et vellykket bedrag som for eksempel spøgen med Piltdown-manden, eller hvad der synes at have været en prøveballon, forfalskningen af “romerske” mursten fra Pevensey,⁵ kan have tjent mere end et enkelt formål. I hvert af disse tilfælde øgede Dawson sit eget ry, satte sine kolleger i forlegenhed og forvrængede videnskaben; en eventuel økonomisk fordel ville have været underordnet.

Ægyptologiske forfalskninger

Måske er de mest berømte ægyptologiske forfalskninger de to relaterede skarabæer, der bekræftede Herodots historie om omsejlingen af Afrika i Ne-

chos regerigstid.⁶ De enorme skarabæer, hvoraf den ene viste den officielle beretning og den anden rapporten fra ekspeditionens leder, blev udbudt til salg i foråret 1908 og købt af Capart til museet i Bruxelles for 20.000 franc. Visse førende ægyptologer, hvoriblandt Gardiner, Newberry, Petrie, Legrain, Moret, Naville og Spiegelberg, svor at stykkerne var ægte, men ikke alle var overbevist. I Berlin var Schäfer og Erman hurtige til at se, at inskriptionerne var forfalskninger, og de indleverede en meddelelse til det prøjsiske akademis *Sitzungsberichte*, der i detaljer beviste, at det forholdt sig således. De to skarabæer var rent faktisk blevet fremstillet på bestilling af den unge Pierre Bouriant for 110 franc for at få hans økonomi på fode. Motivet var penge, men valget af et emne, der var kommet på tale blot få år forinden, sigtede på at tiltrække museumsinspektørernes opmærksomhed og provokere en diskussion – hvilket jo lykkedes og det i et omfang, som næppe nogen kunne have forestillet sig.

Lige så interessant er forsøget på at forfalske Towry White-skålen (Cambridge, Fitzwilliam Museum E.81.1932),⁷ hvor penge ikke kan have stået i første række. Genstanden blev udgravet af Garstang i Beni Hasan i 1903 og gik videre til H. Martyn

Kennard, da fundene blev fordelt blandt udgravningens sponsorer. Efter at være blevet købt af en antikvitetshandler ved navn Lawrence (?George Fabian Lawrence) som nummer 303 ved Sothebys salg af Kennard-samlingen i juli 1912, blev den indenfor nogle måneder solgt videre til E. Towry White, i hvilket tidsrum den på en eller anden måde havde fået sig en forfalsket indskrift, der i februar 1913 blev publiceret af Hall. Fajance-skålen stammer fra Mellemste Rige, men indskriften, der synes at være malet over glasuren,⁸ angår Yuya og Tjuyu,⁹ den første som *hk³ nsw* (sic) og *hk³* (eller måske *wr*) *d³hy*, den anden som *hmt nsw* [fig. 1]. Der er fejl og modsigelser i hieroglyfferne, men hensigten er klar: at identificere Yuya som hersker (“fyrste”) over Djahi. I den senere del af det 19. århundrede var der almindelig enighed om, at Yuya og Tjuyu, og dermed deres datter, den fremtidige dronning Tiye, var af fremmed blod, men med opdagelsen af deres grav i 1905 og den derpå følgende publicering¹⁰ ændrede opfattelsen sig, og Maspero var overbevist om, at de var “indfødte i det land, hvor de boede og hvor deres mumier blev fundet”. Towry White-indskriften kan være blevet fremstillet specifikt for at modsiges Maspero, men intet giver nogen antydning af, hvem der kunne være den ansvarlige.

“Tulli-papyrussen”, udelukkende kendt fra en påstået transkription, som er blevet tilskrevet Drioton, er af en noget anden art. Den drejer sig ikke om noget historisk problem, men giver sig ud for at stadfæste et fænomen på himlen, der skulle have fundet sted i en unavngiven faraos regeringstid, tydeligvis i det 18. dynasti. Hvad end det oprindelige formål var, blev det mærkværdige syn på det tidspunkt, hvor transkriptionen (i hieroglyffer) omsider blev offentliggjort,¹¹ fortolket som en flyvende tallerken, og det er siden blevet citeret som sådan i ufo-litteraturen.

Redfords “bowl”

Mit ærinde her er at vise, at den bekendte skål med navnet Hor(on)emheb, udgivet af Redford i 1973,¹²

har en lignende baggrund, og at give et bud på hvorfor den sammenstykkede tekst blev udtænkt og hvornår. Skålen blev set hos en antikvitetshandler i Cairo i april 1973, men blev derpå leveret tilbage til sin anonyme ejer i hvis familie den sagdes at have været “i generationer”. Den er ikke kommet for dagens lys siden, og intet vides om dens oprindelse.¹³ Redford beskriver den som følger:

“Skålen er af broget granit med en ydre diameter på 34 cm og en indre på 31 cm. Rundt om skålens flade overkant løber der et 2,5 cm bredt bånd med tekst i hieroglyffer, skrevet vandret. Selv om der ikke er noget, der antyder, hvor skriveren ønskede at læseren skulle begynde, virker det sandsynligt, at det, som i lignende tilfælde (sic), snarere var med datoen end med *h³p-di-nsw*-formularen”.

Der kan ikke siges meget mere om selve skålen. Dens form nævnes ikke, ej heller forklares det stiplede brud i teksten. Det drejer sig formodentlig ikke om en tud, og det kan simpelthen betyde, at hieroglyfferne fortsatte uden afbrydelse her, da det udtrykkeligt siges, at intet viste, hvor læseren skulle begynde. I mangel af yderligere information er det uvist, om selve skålen var en forfalskning, eller om en fup-indskrift var blevet tilføjet på en ægte genstand – hvilket synes at være tilfældet med visse kar beskrevet med navne på konger fra tidlig dynastisk tid, der kom på markedet omkring 1960 som del af en større samling.

Skålen blev uden betænkelighed accepteret af Helck, som i 1975 medtog den i sine addenda til sit korpus med historiske tekster fra 18. dynasti,¹⁴ og den er siden blevet forsvaret af blandt andre Kruchten¹⁵ og Vittmann.¹⁶ Der blev dog sået tvivl så tidligt som i 1976, og udover lignende modsatte udtalelser er skålen blevet afvist med tavshed i sammenhæng, hvor man kunne have søgt efter en eller anden form for kommentar. I nyere tid er teksten og dens implikationer blevet ignoreret, bl.a. af Quirke i forbin-

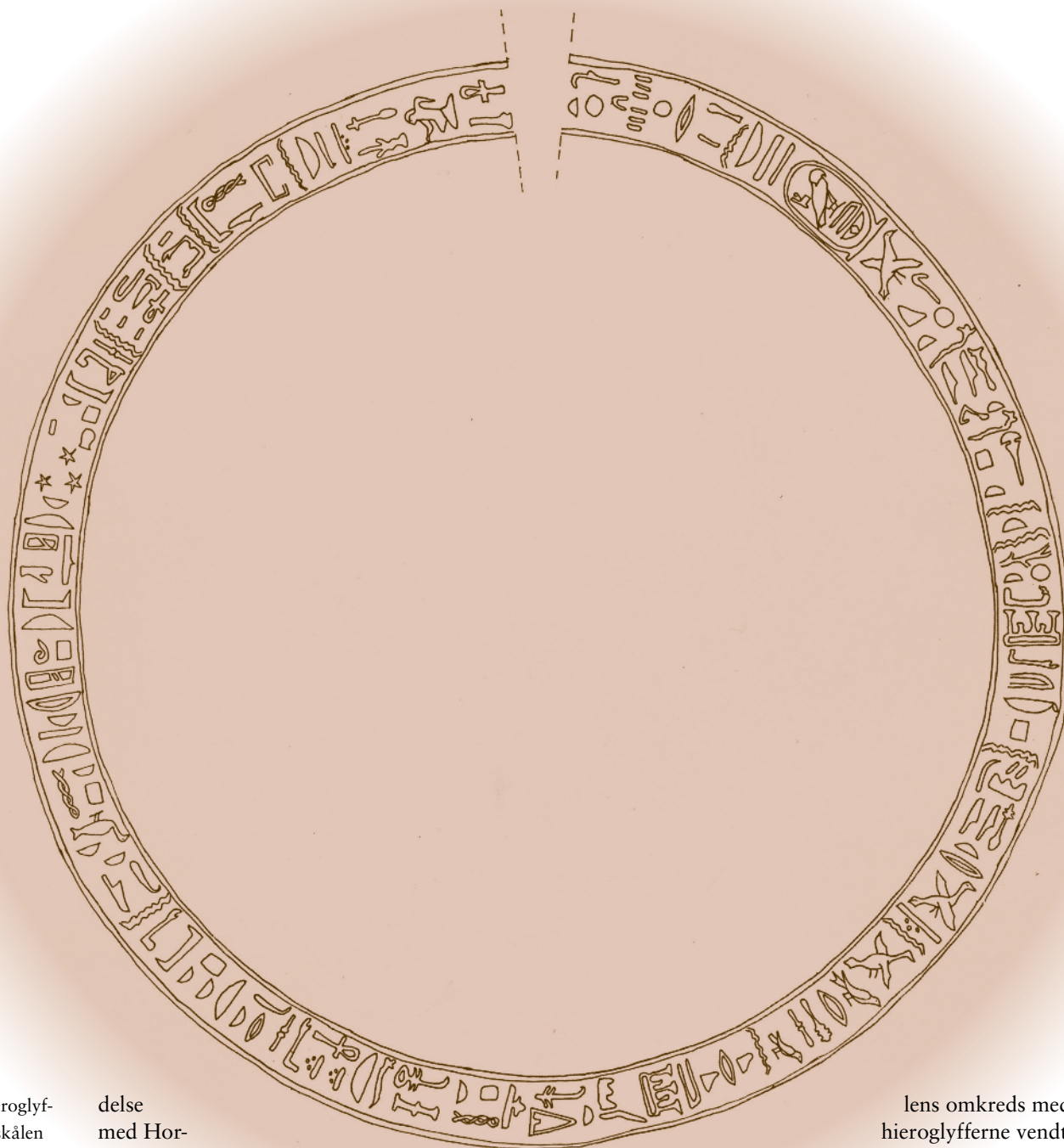

Fig. 2 Hieroglyf-
ferne på skålen
(fra Redford)

delse
med Hor-
emhebs høje-
ste regeringsår,¹⁷ og
af von Beckerath, atter i
forbindelse med længden af kongens rege-
ringstid.¹⁸

Skålens indskrift

Indskriften [fig. 2] består af to urelaterede og ganske forskellige dele. Den første er en meget sammen-
trængt, historisk tekst, ikke meget mere end en ind-
ledende overskrift, der begynder ved det stiplede
“brud” og udfylder omkring halvdelen af hele skå-

lens omkreds med
hieroglyfferne vendt
udad (→), dvs. med denne
læseretning ← ↓. Den anden er
en *hṯp-di-nsw*-formular for en ellers
ukendt embedsmand,¹⁹ der fortsætter uden mellem-
rum og optager den resterende halvcirkel til det
stiplede “brud”, men med hieroglyfferne vendt
indad (←), dvs. med læseretningen ↓ → .

Den “historiske” del løber således: *ḥsbt 16 ḥr ḥm*
n nb t3wy hr(n)-m-ḥb p3 ḥk3 ḥft wdyt.f tpt nt nḥtw š3c m
kpnj nfrjt r p3 t3 n p3 wr ḥsi n krkmš, “År 16, under de
to landes herres person, Hor(on)-em-heb, herskeren,
i overensstemmelse med hans første sejrsmåltog be-

Fig. 3 *hry tp t3wy hr-m-hb*
(fra JEA 39, 1953, pl. 2)

gyndende ved Byblos og sluttende ved landet tilhørende den impotente fyrste over Karkemish”.

Offerteksten lyder: *htp-di-nsw pth rsy inb.f nb nhtwy strt nbt pt nt s3t pth nb m3t r3p nb pt kd3 nbt sb3w nw pt di.sn nht wd3 snb n k3 n hry ihw n nb t3wy sn-nfr whm nht*, “Et-offer-som-kongen-giver: Ptah syd for sin mur, herre over Memfis, Astarte himlens herskerinde, Anat datter af Ptah herre over verdensordenen,²⁰ Reshep himlens herre, Qadesh herskerinde over himlens stjerner, måtte de give liv, trivsel, helse til *ka*’en tilhørende herren over de to landes staldmester, Sennefer, genoplivet.”

Begge tekster er formular-agtige. Der er ikke verbalformer af nogen art i den “historiske” del, og i den anden del ses kun de standardiserede elementer af offerformularen *htp-di-nsw*. Til dels som et resultat heraf forekommer der ikke nogen indlysende, elementære fejl af den art, der afslører fortællingen i “Tulli-papyrussen”; men den manglende overensstemmelse mellem de to tekster og det, at hieroglyfferne vender hver sin vej burde have vakt mistanke. Endnu vigtigere er det, at der er ejendommeligheder i ordvalget som, taget i deres helhed, er foruroligende og vanskelige at acceptere – især den unormale formulering af sætningen *hr hm n nb t3wy hr(n)-m-hb*, den usædvanlige brug af *hft* og gentagelsen af *p3* (*p3 hk3/ p3 t3/ p3 wr*) brugt som bestemt artikel som i nyægyptisk.²¹

Man ville forvente, at *hr hm n*, der refererer til kongens person, ville følges af *nsw bity* og kongens prænomen, det teologiske navn, eller også af hele protokollen; og selv om *nb t3wy* kan stå i stedet for *nsw bity* (som i den senere del af Amarna-tiden), bliver dette også knyttet til kongens prænomen og ikke hans nomen. I dette tilfælde kan *nb t3wy hr(n)-m-hb* sagtens have været udformet efter modellen *hry-tp t3wy hr-m-hb* fra Horemhebs kroningsindskrift (2117.9 og fig. 3),²² det eneste eksempel med navnet skrevet i en kartouche, men i dennes før-kongelige form,²³ nemlig med et determinativ, men uden epitetet *mr.n/mry imn* og/eller den røde krone (Gardiners

tegnliste S.3). Kort sagt er kongens nomen udenfor sin sædvanlige sammenhæng her, og skrivemåden er problematisk, som Redford indrømmer (hans n.2), dog uden at tilbyde en løsning. Det vigtige er, at hvis den var ægte, ville dette være et enestående eksempel på Horemhebs navn skrevet uden noget epitet, men med et indsat bogstav *n*, der ikke kunne forklares som en del af *mr.n imn*, som Seele på overbevisende måde hævdede (jf. fig. 4).²⁴

Den måde hvorpå ordet *hft* bruges for at sidestille år 16, en overskriftsdato, med det første sejrsmåltog har ikke umiddelbart nogen parallel, og en generel henvisning til *Wb.III.274.13-14* hjælper ikke og er endda vildledende. Den nærmeste parallel er på “Bakhtan”-stelen (Louvre C 284), hvor det på et beskadiget sted i teksten (l.13) fortælles, at noget når frem til kongen på en given dato på tidspunktet for (*hft* – skrevet *hfd*) Amons festival.²⁵ En noget lignende passage i Thutmose 3.s annaler (742.1-2) henviser til en festival den 2. *akhet* 13, da denne ædle guds person gik frem... (*hft wd3 hm n ntr pn 3psi...*), og der er talrige andre eksempler på associationen mellem to begivenheder, hvor *hft*, især fulgt af infinitiv, simpelthen betyder “da”.²⁶ Men i intet af disse tilfælde sidestilles en indledende dato, som her, direkte med en hel begivenhed, modsat en klart defineret hændelse, som f.eks. *hft iit hm.f m wdyt tpt nt nhtw* (740.7). Bortset fra spørgsmålet om sproget er dateringen af Horemhebs første felttog til år 16 forvirrende, som Redford atter (hans n.5) erkender, med mindre læseren skulle fortolke datoen som “inklusiv” (se nedenfor).

Fig. 4 Horemhebs standardnomen
(fra Seele)

Problemetets løsning

Problemerne med skrivemåden Hor(on)emheb og dateringen til år 16 finder en løsning, når teksten ses som en forfalskning. Læsningen Horonemheb var på mode sidst i 1930'erne og i begyndelsen af 1940'erne, efter at den først var brugt af Montet og Bucher,²⁷ og dette til trods for at navnet på guden Haurōn (*hwrwn*) aldrig skrives , men altid el. lign. som på kolossalstatuen Cairo JE 64735.²⁸ Tilstedeværelsen af den røde krone blev forklaret på tilfredsstillende vis af Seele i hans vigtige artikel (n.24 ovenfor), og hans konklusioner er blevet almindeligt accepteret, dog ikke af Kruchten. På det tidspunkt og indtil Redfords publikation(er) udkom, fandtes der ikke noget kendt eksempel på kongens nomen uden epitetet *mr.n./mry imn* men med den røde krone inkluderet, og det er netop dette manglende led, som skålen skulle stille til rådighed, med andre ord et uigendriveligt bevis på læsemåden *hwn-m-hb*. Ligeledes var det på grundlag af "Mes-indskriften" almindeligt anerkendt, at Horemhebs regering inkluderede hans (fire) umiddelbare forgængeres, og ligeledes at han selv havde anvendt en sådan inklusiv datering. På denne baggrund skulle år 16 opfattes som år 16 under Akhenaten og ville dermed have bekræftet et asiatisk felttog anført af Horemheb på hans vegne, illustreret i scener fra graven i Memfis, der nu betragtes som hørende til Tutankhamons regering.²⁹ Med kombinationen af en inklusiv datering og betegnelsen for Horemheb som *hm n nb t3wy*, "de to landes herres person" ville det yderligere være indforstået, at teksten var retrospektiv og stammede fra et tidspunkt, hvor Horemheb rent faktisk var konge – et scenario, som ingen nu ville godtage.

Hangen til at læse Horonemheb strider mod sund fornuft.³⁰ Bortset fra at det ikke er som at man skriver Haurōn, hed kongen Horemheb både før sin tronbestigelse og i den indskrift, der beretter om denne forfremmelse (2117.9), hvor han også beskrives som ældste søn af Horus (2116.10) og er den kandidat, der foreslås af Horus, herre over *hwt-nsw*, "Hnēs" (2116.12), som overgiver ham til Amun (2117.4). Hvorfor så konvertere til Haurōn, og hvornår?

Den ekscentriske læsemåde blev uden tvivl til dels ansporet af et ønske om at understrege, og sågar overdrive, vigtigheden af den kanaanæiske gud Haurōn, og et lignende motiv må ligge bag sammenstillingen af kanaanæiske guddomme i *htp-di-nsw*-formularen, som optager halvdelen af den plads, der er til rådighed. Denne tekst havde til hensigt at være den tidligste, samlede forekomst i Ægypten, inden

slutningen af 18. dynasti, af de fire guddomme Astarte, Anat, Reshep og Qadesh, og også at knytte dem sammen med Ptah og hans tempel i Memfis. På det tidspunkt ville det også have været den tidligste omtale af Anat og Qadesh i nogen ægyptisk sammenhæng, og de epiteter, der blev givet til dem – og til Astarte – ville yderligere have kompletteret dem, der allerede fandtes andetsteds. Offerformularen var et passende medium til at opregne disse guder, da de næppe ville have kunnet indpasses i det første felttog. Og det var nødvendigheden af at tilpasse indskriften til skålen, der resulterede i den akavede sammentrængning af den amputerede "historiske" del.

Forfalskningen stammer sandsynligvis fra først i 1940'erne og kan have været udført med det specifikke formål at underminere Seeles forklaring, enten da den først blev offentliggjort i 1944/45 eller endda tidligere, hvis hans kritik var almindelig kendt. Hvis man ser på hvem der kunne have forfattet teksterne, falder mistanken naturligt på en ud af to eller tre akademikere med sådanne tilbøjeligheder (den kanaanæiske mafia), der var aktive i Cairo under Anden Verdenskrig – især en usædvanlig ægyptolog, som også kan have stået bag tilføjelsen af forfalskede kongenavne på de foromtalte stenkar. Hans publikationer afslører rækkevidden af hans interesser, og hans manuskriptnoter, som jeg har undersøgt, inkluderer – sammen med tidligt dynastisk materiale – forskellige udkast og kopier af tekster, der angår kanaanæiske guder, især Reshep og Haurōn, samt Horemhebs regering. Selv om jeg ikke har været i stand til at finde nogen beviser, der har direkte forbindelse til den foreliggende indskrift, føler jeg at der er tilstrækkelig grund til at foreslå, at han måske var "the onlie begetter".³¹

Finale

Således er alt ved det gamle. Uden skålen forbliver Horemheb Horemheb, og der findes stadig ingen samtidig datering, der kan fastslå en regeringstid på mere end 12 år og et par måneder,³² hvilket er hvad Manetho kan have angivet.

Oversat af Lise Manniche

NOTER

- 1 Den berygtede Mansoor-samling er et andet fremtrædende eksempel: jf. S. Schoske og D. Wildung, *Falsche Faraonen*, 1983, s.4-6.
- 2 Jeg bruger ordene "forgery" og "fake" (her oversat som "forfalskning" LM) om genstande, der bevidst er fremstillet for at bedrage. Der findes naturligvis genstande både i museer og privatsamlinger, der ikke er hvad de foregiver at være, men som er blevet mistydet uden at der ligger bedrageri bag.
- 3 Det er mærkeligt (for at sige det mildt), at to af de vigtigste genstande, der bidrog til at dømme konservator-antikvitethandleren Jonathan Tokeley skyldig i at smugle stjålne antikviteter, rent faktisk var forfalskninger, nemlig det såkaldte Nefertari-hovede og den fajancefigur, der kendes som "offerbæreren". Cui bono? ("til hvis fordel?" LM). Om "Nefertari" jf. J. Tokeley, *Rescuing the Past*, 2006, s.5-10: som det kan ses er udførelsen af dobbelturæusen et mislykket forsøg på at kombinere diadem fra "den hvide dronning" (Cairo CG 600) og kronen fra Sinai-hovedet af dronning Tiy (Cairo JE 38257). "Offerbæreren" er en klon af en kalkstensstatuette udbudt til salg i London i 1961, som selv var en kopi af Cairo CG 42163.
- 4 Et nyligt tilfælde (1991) er den falske, demotiske tekst knyttet til "Batson D. Sealing". Nogle erindrer måske også et demotisk ostrakon, der omtalte Imhoteps forsvundne grav.
- 5 Litteraturen omkring Piltdown-sagen er for omfattende at citere her. Ang. Pevensy-murstenene jf. M. Russell, *Piltdown Man*, 2003, s.97-107.
- 6 Jf. B. van de Walle i Musées Royaux d'Art et d'Histoire, *La collection égyptienne*, 1980, s.81-92, figs. 13-15; Schoske og Wildung, *op. cit.* (n.1), s.8-9.
- 7 H. R. Hall, *PSBA* 35, 1913, s.63-5; J. Bourriau, *Pharaohs and Mortals*, 1988, s.128-9. Jeg skylder Dr Sally-Ann Ashton og James Ede tak for oplysninger.
- 8 C. Aldred, *JEA* 43, 1957, s.31 n.3.
- 9 Bourriau henviser mærkeligt nok fejlagtigt til Tiy i stedet for Tjuyu og henfører, igen ukorrekt, læsningen til Hall.
- 10 T. M. Davis, *The Tomb of Iouiya and Touiyu*, 1907, med en "notice" af Maspero, s.xiii-xxi. Citatet står på s.xxi.
- 11 *Doubt* (publikation udgivet af Fortean Society) no. 41, 1953, s.214-15. Det var Peter J. James, der i 1979 præsenterede mig for denne "papyrus".
- 12 D. B. Redford, 'A New Dated Inscription from the Reign of Horemheb', *SSEA Newsletter* 4 no.1, juli 1973, s.6-23 og 'New Light on the Asiatic Campaigning of Horemheb', *BASOR* no.211, oktober 1973, s.36-49. De to artikler er stort set identiske.
- 13 I august 1988 fik Jonathan Tokeley, hvem jeg skylder disse oplysninger, vist en skål af granit (eller gneiss) med Horemhebs kartouche, som på det tidspunkt var hos den førende antikvitetshandler i Asyût. Det var måske, måske ikke samme genstand.
- 14 H. W. Helck, *Historisch-biographische Texte der 2. Zwischenzeit und neue Texte der 18. Dynastie*, 1975, s.144 nr. 153.
- 15 J. M. Kruchten, *GM* 35, 1979, s.25-30. Kruchten anser skålen for ægte, men forkaster læsemåden Horonemheb, idet han ser kartouchen som bevis på sin alternative forklaring på den røde krone.
- 16 G. Vittmann, *Enchoria* 11, 1982, s.129-33, især s.132 og n.15, hvor der citeres tidligere henvisninger til det modsatte synspunkt.
- 17 S. Quirke, *JEA* 72, 1986, s.85 n.18: "A text of Horemheb's year 16... is probably to be discounted, as its authenticity has been seriously questioned".
- 18 J. von Beckerath, *Chronologie des pharaonischen Ägypten*, 1997, s.116 n.532: „Die Deckelinschrift (sic) Redford... bleibt besser ausser Betracht, da es sich vermutlich um Fälschung handelt“.
- 19 Jf. Redford, *op. cit.* (n.12) n.10. Selve navnet er ganske almindeligt.
- 20 Epitetet *nb m³ʿt* hører tydeligvis til Ptah, ikke til Anat, som Redford skriver.
- 21 Jf. C. Vandersleyen, *CdE* 45, 1970, s.68-75, især s.75 n.1. Man kunne forvente, at *p³* ville bibeholde sin "overgangsstyrke" (læs: den særlige, velkendte/den omtalte) ligesom i Amarna-tiden og endvidere i historien om Prinsen, der kendte sin skæbne (P.Harris 500 vs.).
- 22 Som tidligere er henvisninger til *Urkunden* IV indsat som tal i teksten: side og linie (jf. *Papyrus* 05/1 s.25 n.4).
- 23 Den kommende Thutmose 4. omtales på lignende vis på sfinxstelen, hvor han optræder som prins (1542.11 og 16). Hans navn skrives i kartouche, men mangler det kongelige epitet *h³ h³w*.
- 24 K. C. Seele, *JNES* 4, 1945, s.234-9, og tidligere (1944) i en anmeldelse citeret i n.1.
- 25 Bekvemt i A. de Buck, *Egyptian Readingbook*, 1948, s.107.15-16: *///, r hm.f n hsb̄t 26 3bd <1> smw hfd hb̄b inn̄*.
- 26 Jf. A. H. Gardiner, *Egyptian Grammar*, §169.5. Eksempler på *hft iit* inkluderer 698.16; 740.7 (ovenfor i teksten); 741.5; 767.3. Andre eksempler er 734.15 (*hft smnt*); 742.4 (*hft ʿk*); 757.15 (*hft shrt*); og med *sdm.f* 765.11 (*hft wd̄3.f*); 768.6 (*hft htp.f*); 776.2 (*hft wd̄3 hm.f*).
- 27 For henvisninger jf. Seele, *loc. cit.* (n.24), s.234 n.2, hvortil kan føjes (bl.a.) J. Leibovitch, *Ancient Egypt*, 1938, s.36 og 51.
- 28 Jf. Galeries Nationales du Grand Palais, *Ramsès le Grand*, 1976, s.4-11.
- 29 Jf. J. D. Cooney, *Amarna Reliefs from Hermopolis in American Collections*, 1965, s.23-4.
- 30 Jf. Kruchten, *loc. cit.* (n.15), s.25.
- 31 "eneste ophavsmand" (her refererer forf. til dedikationen i Shakespeares Sonetter LM).
- 32 Jf. Quirke, *loc. cit.* (n.17). Sekvensen af regeringsår er øget, siden jeg gennemgik materialet for fyrré år siden (*JEA* 54, 1968, s.95-9); se nu von Beckerath, *loc. cit.* (n.18).

Med en dansk forfatter i Ægypten

Torben Holm-Rasmussen

I 1925 gik forfatteren Johs. V. Jensen (1873-1950) i land i Ægypten – for sin sundheds skyld. Han havde i nogen tid skrantet på grund af gigt, en sygdom han havde erhvervet sig i det kolde og våde danske klima, og han var blevet anbefalet et længere ophold i Ægypten. Under rejsen i Nillandet fascinerede naturen og menneskene og den gamle faraoni-

ske kultur ham på overvældende måde, og resultatet blev mere end to hundrede trykte sider om Ægypten. Han havde læst indgående om den gamle kultur – bl.a. arbejder af datidens fremste ægyptolog, amerikaneren James Henry Breasted, og den danske forfatter havde selv dannet sig en klar mening om den gamle kultur. Specielt Akhenaten og dennes religiøse revolution interesserede ham i højeste grad. Disse optegnelser – man kunne kalde dem den “ægyptiske del” af hans forfatterskab – er dog lidet kendte for de fleste af hans læsere. Heller ikke jeg kendte noget til dem, før jeg for nogle år siden ved et tilfælde faldt over et par publikationer med hans beskrivelser af Ægypten. De er mesterligt skrevet og meget engagerede. De handler dels om Ægypten i 1920’erne, både livet i storbyen Cairo og livet blandt Ægyptens bønder, fellah’erne, og dels om landets oldtidskultur. Der er tale om indgående beskrivelse af oldsager, ofte med originale tolkninger og synspunkter, og omtale af personer som Akhenaton og Tutankhamon og deres historiske betydning. Men først og fremmest er Johs. V. Jensen en ordkunstner i stor stil, og det er denne egenskab, der gør hans optegnelser så læseværdige. Til trods for hans tilknappede ydre var der en indre lidenskab i ham. Det kommer bl.a. til udtryk i nogle meget fine beskrivelser af fellah’ernes unge kvinder. Det er på landet, at det evige Ægypten findes, for fellah’en og hans levemåde har ikke ændret sig gennem tiderne. Den stærke og levedygtige bondebefolkning er dog også Ægyptens fremtid.

I det følgende bringes der uddrag fra JVJs rejse i Ægypten. Uddragene er med moderne bogstaver, og ægyptiske stednavne er som de i dag almindeligvis gengives (f.eks. Giza i stedet for Gizeh).

På hotel i Cairo

JVJ fortæller levende om livet på et typisk hotel midt i Cairo. Det er på et tidspunkt, hvor Ægypten oplever et opsving i turismen lige efter de store arkæologiske opdagelser først i 1920'erne. Det er også på hotellet, han stifter bekendtskab med ægyptologerne.

På hotellerne i Ægypten bor man med fuld pension, *American plan*, som det hedder, i modsætning til *European plan*, værelse uden kost; man er derfor nødt til at indfinde sig til måltiderne på sit hotel; de ægyptiske hoteller er store pensionater, hvor man bliver medlem som af en familie og snart ikke undgår at kende en hel del vildfremmede, fra mange sider af verden sammenløbne mennesker. ...

Hotellet havde et engelsk navn, men var internationalt; alle sprog hørtes, og det var en broget forsamling der hver dag indfandt sig til *table d'hôte*, hver dag nye ansigter, og ansigter man savnede, gæster der kom og gik, men resten et fast selskab, som boede for længere tid på hotellet ...

Af disse faste damer var der en sværm, ældre, engelske, ugifte, af den triste type man møder på rejser, et beklagelsesværdigt udskud af menneheden, som er velstillet nok til at leve et turistliv, men med opbydelsen af den sidste skilling, stakkels kvinder, uden ungdom, som ikke har haft noget liv, ingen skæbne, møjsommeligt opretholdt i tøjet – hvor i verden kender man ikke disse kønsløse, ynkværdige, plukkede pensionsfugle?

Ellers var der de på hoteller i Ægypten uundgåelige ægyptologer, tyske professorer, franske *savants*, med familie, af et lurvet udseende, anstrengte koner og magre, hårde børn, forflyttede folk, med et pint budget, en af dem enarmet. Formentlig havde han fået armen afrevet i en

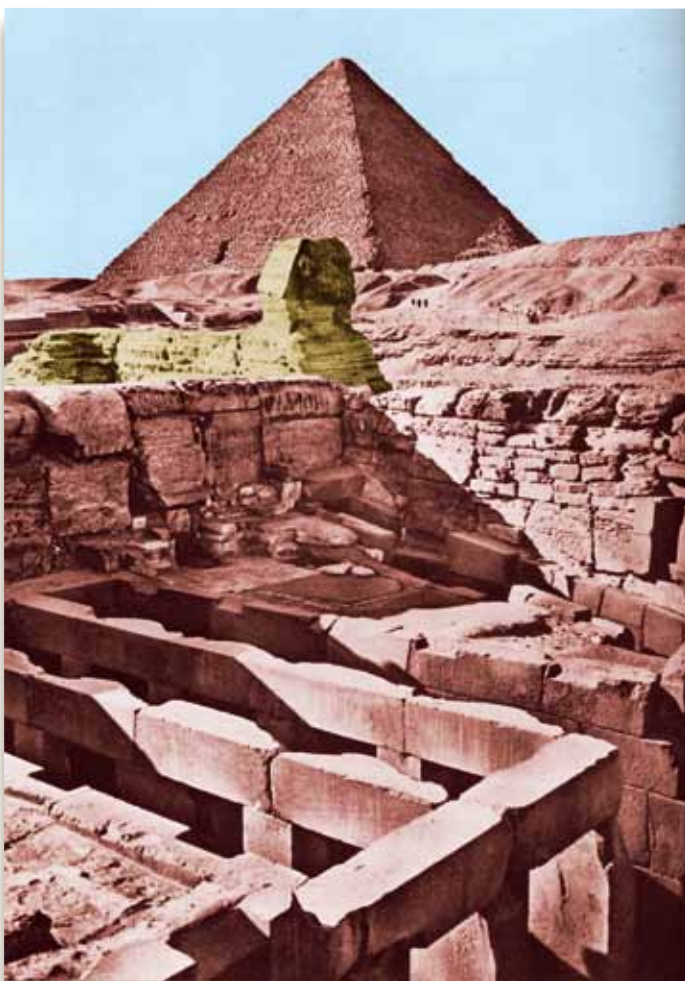
skærmydsel med de uafrystelige dragomaner i Cairo, tænkte jeg; men efter at jeg havde fået nærmere besked og hørt om hans produktion forstod jeg at han havde skrevet armen af, lige til skulderen. Der var den russiske landflygtige, som forekommer på de fleste internationale pladser, mystisk, før russisk fyrste, hed det sig, nu sproglærer, en rolig kæmpe at se til, over de tres, men med en pragtfuld ung kone på tyve, et ungt frodigt væsen med sorte øjenomgivelser og blå øjne, ægte russerinde, de to talte ustandseligt sammen, mens de spiste, uden at skænke omgivelserne ringeste opmærksomhed; utroligt hvad russere har at snakke om.

Man spiste ved små borde i en sal, to og to, eller flere ved hvert bord, og jeg var i begyndelsen kommen til at sidde ved et bord med en missionær, en ung helgen, som bad bordbøn, en lille privat gudstjeneste før måltidet; jeg så ham gudhengivent spise radiser og salat, toet i Nilvand, sikkert resultat: dysenteri, og han forsvandt da også en dag på hospitalet. I stedet for ham fik jeg en af de engelske pebermøer, et ældet eksemplar, som gjort af brænde, men med bestemte fattede træk; alder og enlig stand havde ikke gjort hende ynkelig, hun bed, de nubiske tjenere bævede for hende. Hun lugtede speget; og da hun fortrædige mig ved at tale til mig om morgenen, bad jeg inspektøren, en polyglot, fjedrende italiener, om at forflytte mig til et andet bord. ...

En aftenudflugt til pyramiderne og den store sfinks og et tilfældigt møde med en ung ægypterinde

JVJ fik en aften lyst til at besøge pyramiderne ved Giza, og derude fik han en helt speciel oplevelse:

Det var en aften fuldmåne i Cairo, med glasklar luft, ganske stille og koldt, så lyst at jeg fra Hotel Semiramis nede ved Nilen kunne øjne toppen af pyramiderne ved Giza som to bjergtinder,

regelmæssige i formen som to halve terninger med spidsen opad, den ene bagved den anden, de var af en farve som salt i det uvirkelige lys og svømmede sammen med atmosfæren, to blinde, slumrende ting derude ad ørkenen til.

Jeg fik lyst til at se ørkenen i måneskin; der var en god mil ud til Giza, men hvad har man auto-biler til, tyve minutter efter var jeg derude, betalte vognen ved Mena House og begav mig ene op til pyramiderne...

I måneskinnet rejser de sig som noget utroligt, den nærmeste, Kheops, stiger som en skrå klint lige ind i himmelrummet; når man er den nær nok ser man den brudte takkede kontur, de enkelte blokke der træder frem, uhyre er indtrykket om dagen, men i måneskin fantastisk, svævende, luftigt, pyramiderne er som tænkt til at ses i månelys, åndeagtige som de er af farve, ruiner af sig selv, udslukte, i slægt med månen! ...

Fra pyramiderne gik jeg ned over sandet i retning af sfinksen, som ikke kunne ses på afstand i månelys. Den var fuldstændig forladt, da jeg kom ned til den.

Og der stod da dette underlige hoved i sandet, altid vagt smilende, altid sparket i ansigtet, overgydt af månelys, forunderligt levende!

Naturligvis, de gamle ægypteres hemmelighed har været den, at gravbyen herovre i ørkenranden aldrig har været set om dagen! Om dagen har den været afspærret, fredet, det har kostet liv at nærme sig den; kun om natten i måneskin eller ved fakkellys, når begravelser og hellige processioner fandt sted, har menneskelige øjne hvilet på sfinksens guddommelige træk.

I dobbelt forstand blev sfinksen skændet for tiden, bemåbet om dagen, og restaureret. Man lappede den gamle gud sammen med cement, en tid lang havde han stillads om hovedet, og man udgravede ham for Gud ved hvilken gang, fjernede sandet der fyldte nichen hvori kroppen er udhugget af grundfjeldet. Nu var her død stille og tomt, så ensomt at månelys gjorde indtryk af at være et væsen der var tilstede, et stort lysende og stille væsen.

I et sort hul, sikkert en ældgammel grav, nær sfinksen, opdagede JVJ i skæret fra sin lygte noget bevæge sig. Han så, at det var en ung fellahkvind. Uden at sige et ord gik de sammen ud af graven, side om side, og kom op på plateauet. Han fortæller:

Jeg så til min ledsagerinde og kendte hende igen, javist, fra figurer og relieffer i begravelserne man ser overalt i Ægypten, hun gik med siden til, den kendte profil, lang og smal, med lemmerne indstrammet i et eneste klædningsstykke, ægypterindens smækre rytme, som en streng med en høj tone, den lave, lige næse, den store øjenspalte, det var hende! Hun gik ved min side, med en lydløs gyngende bevægelse i det svaje liv, flyttede de bare fødder i sandet som alle ægypterinder gør, med en let skøn kurve af hælen ud til siden idet foden løftedes fra jorden, de unge træk forrædte ikke liv, men var lutter form.

De kom ud i åbent område, og han fortæller videre:

Her var fuldstændig, totalt stille, sandet lyste som en snemark, gav ligesom det lys tilbage igen, det fik fra månen, to uddøde verdener der talte til hinanden!

Da kom jeg til at fryse, for natten var kold, og vendte mig imod min stumme ledsagerinde, hun vendte sig imod mig, med lysende øjne, men ingen, ingen liv omkring den unge, lukkede og ubevægelige mund.

Nærliggende nu at søge varme hos hinanden, sligt *goes without saying*, som englænderne udtrykker sig; det ville være skaberi også at skjule, at når en kvinde af egen drift er bleven længe nok i ens selskab, så kommer det øjeblik da man synes man bør smage hende, om *hun* så synes.

Nu er jeg en beleven mand, ikke uden erfaring, jeg kender rækkevidden af at kysse en kvinde på munden, det er at lukke op for hendes liv, kan volde en ulykke, afsindig er jeg ikke, tilmed faraos datter var så ung; og jeg kyssede hende derfor ikke på munden, men på kinden, nær hen ad munden til, det kan godt være jeg fik noget af mundvigen med ...

Hun smagte koldt. Det gjorde ondt, jeg fik vist et lille chok, som når man er uheldig med et tændrør og får strømmen igennem sig, jeg så ligesom en blå lue for øjnene – og da jeg havde fattet mig igen var ægypterinden forsvunden. Luft i mine arme, og foran mine fødder lå en hob sand, gnistrende som iskorn i månelys.

Kvinder i en landsby

JVJ havde i det hele taget et godt øje til kvinderne i Ægypten. I det følgende citat skriver han begejstret om dem:

Skønnest tager ægypterinden sig ud når hun bærer vand, og hun bærer altid vand, man ser til enhver tid landsbyens kvinder i gåsegang med de store vandkrukker på hovedet, til og fra Nilen. Fylt vejer sådan en krukke umenneskeligt til, og kvinderne kan heller ikke ene løfte den på hovedet, det hjælper de hinanden søsterligt med, men har selv en spinkel lille ung pige først fået krukken op på issen gynger hun sig rask, øvet, i ro under den og begynder at gå, slipper snart med begge hænder og balancerer som en statue; sikker, rank som et lys, og med en yndig svingende bevægelse i hofter og fødder vandreren af, den lange vej fra Nilbredden ind til landsbyen. Danske bønderpiger har en gang båret deres mælkespande på den måde; det skader nationen ubodeligt at de ikke gør det mere.

Alt bærer ægypterinden på hoved, fra en dør med et læs gødningsbriketter ovenpå, kunstfærdigt opstabled, et tårn der ville ramle sammen ved den mindste rystelse, men hun går med kattedfjed halve mile uden at stakken skrider sammen, til en lille rygende potte, middagsmad som skal ud til manden på marken. – Jeg har set en ung pige vandre i ørkenen ved Helwan med sin ko, bar-

fodet og med skoene anbragt på issen, hun skulle til bys og sled naturligvis ikke på skoene undervejs. Det var tidligt om morgenen, og hun havde slet ikke regnet med at møde en hvid mand midt i ørkenen, pludselig dukker han op, og der går hun utilsløret! Ja, stakkels pige, der så den fremmede alting, mund og alting! Hun var nydelig, fine, løgfarvede træk og en stor, stor mund! Da var søster virkelig lige ved at tabe skoene, hun gik lidt ned i knæ, men fik i en fart noget klædningsstykke op for munden, så meget at hun blev ganske bar andre steder, vaklede lidt, og skoene vaklede lidt, men så fik hun sig ordnet, og skoene blev ovenpå hovedet. Som sagt, der skal meget til at ryste byrden på ægypterinden.

Tanker om fellahen som kulturtype

På sin rejse gennem Ægypten fik JVJ nær kontakt til bønderne, og han lærte deres forhold at kende på nærmeste hold. Han kom til at holde af den stærke og udholdende bondebefolkning:

Den ægyptiske bonde er historiens mærkeligste eksemplar på en kulturtype, som har holdt sig aldeles uforandret gennem fire til fem tusinde år. Fellah'en benyttes i litteraturen, f.eks. af Spengler, som klassisk eksempel på det udviklingsløse trin en kultur ender med, når den er bleven gammel nok – en vedtægtsfrase, hvad ved man om fellah'en og udviklingen? Det er sandt, at i Ægypten er en eneste kulturepoke ebbet ud og har efterladt en almue som ingen kultur har, ingen kunst, næppe nok et håndværk, kun den nøgne eksistens, landbruget i den elementæreste, nødtørftigste form. Forklaringen er umiddelbart den, at de betingelser hvorunder fellahen lever, ikke har ændret sig, han forbliver da også den samme. Den højægyptiske kultur derimod, faraoernes herlighed, var i hænderne på ganske andre folk end bonden, indvandrede folk, erobrere, som altid svang svøben over fellahen i Nildalen, men aldrig fik livet af ham. Erobreren selv døde ud. Men fellah'en varer.

Det hører da til den oppustede skolarsnak, som Spengler og andre rumler fra maven med, at fellah'en skulle være en race, det er til ende med, fellah'en er som alle sunde, hårdnakket på deres sted boende folk endnu i sin begyndelse. Den ægyptiske bondebefolkning gør et kraftigt, leve-

dygtigt indtryk. Så langt fra at det skulle være en kulturs sidste udskud, har man i den en reserve. Det er jo ikke "kulturmennesket", men en almue med en naturlig og varig smag for tilværelsens simpelhed, der skal arve fremtiden.

Chefrens statue i Cairo museet

Fra et besøg i det store ægyptiske museum i Cairo kommer følgende betragtninger:

Fra granitforgården til Khefrens pyramide har man den storartede dioritstatue, et af jordens ældste og samtidig mest fuldkomne billedhuggerarbejder, 5000 år gammelt, den højeste kunstneriske standard nået som i et stort spring, mange århundreder før grækerne, og egentlig aldrig siden overgået. Materialet, den hårde, tågegrå og hvidflammede diorit, og stillingen, det spændte, samlede udtryk, med den knyttede næve på knæet, en bunden bevægelse, personligheden, de kraftige klare træk, giver tilsammen *herskeren*, den potente, uhammede enevoldshersker fra en endnu barbarisk periode, i sandhed det er farao uden nåde eller barmhjertighed! Som den står i et rum i Cairos museum, den hæsligste nutidsbygning, gør den sine omgivelser til intet, man ser kun den, den skaber sin egen atmosfære, der står som en blodtåge om den, man begynder at syde i nerverne, som når man ser en tyrefægtning, eller hor er i luften. Statuen fandtes styrtet i en brønd i granitforgården ved sfinksen, nag århundreder efter, som har søgt at lække sig ved vold på faraos billede, da man ikke kunne nå ham selv? Men der er kun gået nogle splinter af ham, han var for hård, selv om han kom ned på hovedet, statuen er mere end nok bevaret, trækene urørt, det er verdens almægtigste fyrste og et af verdens uvurderligste kunstværker. Det taler på en gang om et individ, benådet med livsfylde uden skranker, og om en ukendt navnløs frembringer, som øste sin genius ud i et uforgængeligt kunstværk. Den højeste naturtroskab er nået i kunstværket som portræt, og en sum af myte og symbol er kommen til sin ret ved sammensmeltningen af kongens hoved med *Re*, den hellige solhøg, der bagfra indhyller kongens hoved i sine vinger, en dristig og vellykket kombination, som ikke forekommer hos senere fremstillinger af ægyptiske faraoer. Khefren var jo søn af solen, dens navn indgår i hans, *Khaf-re* hvil-

ket efter Breasted skal betyde "Den hvis lys er Re", *His Shining is Re*. Figuren virker som et unikum. Den ægyptiske stive frontalitet falder her naturlig, som første gang opfundet, mens den for andre senere figurers vedkommende i samme stil kun virker vedtægtsmæssig. Sådan ender naturen i konvention, af kongen bliver der en etikette, af kunstneren en efterligner. Khafren er endnu lutter liv, springende natur, dynastiet ungt, disse tidlige faraoer var krigere og mand-folk i den store stil.

Akhenaten og hans religion

I særlig grad interesserede JVJ sig for Akhenaten og hans religion. Han havde læst den nyeste litteratur om Amarna-periodens historie og kunst, og her kommer hans udlægning. Særpræget er vores forfatters opfattelse af Akhenatens psykiske beskaftethed, og han har også sin helt specielle mening om de store krigerkonger i slutningen af det 18. og i begyndelsen af det 19. dynasti:

Mens Amondyrkelsen var i fuldeste blomst, var det så at den fjerde Amenophis arvede Ægypten og benyttede sin uindskrænkede myndighed til simpelthen at nedlægge den hele kultus. Hvor radikal og forud for tiden skridtet var, fremgår af, at Amondyrkelsen blev indført igen, uforandret, umiddelbart efter Akhenatons død; præsterne, som han havde jaget ud, kunne vende tilbage igen, endnu inden fråden for munden var tør; og så længe varede den, at Alexander besøgte en Amonhelligdom, tusind år efter; til minde derom bærer billeder af ham på mønter vædderhorn; Alexander foragtede ikke religioner; et kniks foran Amonaltret sikrede ham hele Ægyptens tilslutning. Men Amenophis lod endogså selve navnet Amon udmejsle af alle indskrifter over hele Ægypten, og i stedet indførte han sin egen religion, en dyrkelse af solen, som ligger så nær i det altid soledet Ægypten, solen selv, det strålende ildbål i himlen og den store livgiver. På relieffer af Akhenaton og hans gud ser man solen over ham og et strålebundt derfra som rækker ned mod kongen, hver med en velsignende hånd, med livets nøgle, på anden måde kunne kunstneren ikke anskueliggøre, hvad Akhenaton mente med stråleguden, men er det ikke også klart nok? Man mærker jo i virkeligheden varmen og helt ned fra den flammende klode, på sin

hud, det er et under, og man er i direkte berøring dermed; det blændende himmellegeme selv har været Akhenaton gud nok. Og han priser det i dets virkninger, som fører ham fra templernes gravmørke, med et blodigt offerlys i, ud i åben himmel, til det fulde åndedræt, blomster, fugle og dyr, han er livets tilbeder, af sin tanke sløjfer han de gamle bloddrukne kongesæder, Memfis og Theben, og begynder forfra i sin egen lyse by Tell el-Amarna, hvor han omgiver sig med kunstnere, hvem han giver nye opgaver, den første moderne kunst, i stil med vor egen, en ø i oldtiden, en kunst med personligheden, det daglige liv og de menneskelige simple glæder som mål, kongens familieliv, taknemmeligheden for tilværelsen, de mærkelige og talende kunstværker man kender fra udgravningerne i Tell el-Amarna; for ak, den lyse drømmeby stod jo kun et eneste slægtled, så blev den forladt, og Ægypten vendte tilbage til sine blodguder igen.

Akhenaton, som så solen give al sin varme til alt, hvad der levede, han afslog at føre krig, han var verdens første fredsfyrste, 1500 år før Kristus, alt, alt for tidligt, krig holdt endnu verden sammen, som vand et gistent kar, på land falder det i staver, Akhenatons følsomhed kostede Ægypten dets integritet; selve den magt, hvormed han gennemførte sin religion, smuldrede i hans hånd, verden var jo aldeles ikke moden til Akhenatons tanke – er den det endnu?

Nu må det jo siges, at fornuft beror på en rimelig sammenligning mellem hvad der er ønskeligt, og hvad der kan nås, verden må tages som den er; Akhenaton vil man kalde en sværmer. Efter hans død kom andre herskere til, nye dynastier, krigere som havde kæmpet sig op fra neden, de hårdeste korn der gik uknust gennem kværnen, bleven til formodentlig ved voldtægt og fostret op i felten, udvalgt af naturen som de der blev tilbage efter slag, når andre var faldet; og de genoprettede Ægypten. Og mens de spyttede ind mellem hånd og væрге og lod krigsvognen rulle, til ild stod af navet, føg ørkensandet ind og ud-slettede Tell el-Amarna.

Men nu bagefter spørger man sig selv hvordan det kunne gå til, at en sjælelig organisation som Akhenatons kunne dukke op i Ægypten så langt tilbage som næsten hele den kendte historiske

tidsregning, isoleret, af sig selv, og bære samme kendemærker som vor egen civiliserede tid, hvordan forklare sligt?

Forfatteren omtaler nu de mange kunstværker af den kongelige familie fra Amarna-perioden. Han bedømmer dem til at være meget realistiske og gennem dem kan man få et indtryk af personernes psyke. Han går tilbage til spørgsmålet om Akhenatens særpræg, og han kæder det sammen med Akhenatens afstamning på mødrene side, nemlig dronning Tiye. Han omtaler Breasteds opfattelse, at Tiye var ægypterinde af lavere herkomst, dvs. ikke-kongelig byrd, men J.V. har nu en anden opfattelse:

I et ved krydsning og arv modificeret anlæg, bestemt af moderen, må Akhenatons særlige fysiske og psykiske naturel søges. Hertil kan være kommen en kulturpåvirkning, vanskelig at påvise, men som har sandsynligheden for sig. Ægypten stod under Amenophis 3. i nær berøring med Syrien, og netop syrisk vilde man kalde dronning Tejes type, hvad enten hun nu har været en prinsesse derfra eller måske simpelthen en indslæbt syrisk slavinde, som er steget i kongens gunst, et smukt motiv i et digterværk. Andre religiøse forestillinger synes i den periode at være sivet ind i Ægypten. Hvad Akhenaton angår, har man draget en sammenligning mellem en af kultsangene fra hans soldyrkelse og en af det gamle Testaments salmer – hvilken vej er den vandret, fra Ægypten ind i Palæstina, eller omvendt? Man synes at ane dronning Teje bag sønnens tilskyndelser, og et ubestemt syrisk område bag hende igen. Her er i hvert tilfælde et spor, som det lønnede sig at følge videre. Det spreder rødderne af en idé over et større niveau end tidligere.

For Akhenatons vedkommende betyder afstamningen en nedsættelse i fysisk fremmelighed, grænsende til sygelighed, men et spring fremefter i åndelig kapacitet.

Hvem ved om ikke megen åndelig vækst, forfremmelsen fra det ene trin til andet, netop skyldes krydsning? "Sygdom" kan arbejde i fremskridtets tjeneste, en vis svaghed falder sammen med opgang i udvikling, stadierne går fra det glubske bæst til det forfinede menneske. Race fylder sig selv ud; blanding af race frigør ånd. Det er som om bevidsthed springer ud når uensartede

bestanddele blandes sammen, en brusning, kløvning, spejle i sjælen, hvad det nu er der sker; flere anlæg indenfor et menneskes hud hidfører nødvendigvis en indre opmærksomhed. Men dette problem kræver en behandling for sig.

Sådan som Akhenaton var organiseret, kan man betegne ham som en forløber for kristendommen, det der var deri af oprindelig human tanke, og for endnu senere oplyste tider, den frigjorte menneskelighed, som vi endnu gerne vedkender os. Til menneskehedens omstøbning var der i Tell el-Amarna allerede lagt under diglen.

En historisk novelle

J.V. blev også inspireret til at skrive en historisk novelle om en gammel faraos sidste dage. Faraoen havde ført et udsvævende liv, fyldt med kvinder, og kongen chokerede sin samtid. Det er dette liv, som det meste af novellen handler om. Der er for øvrigt en hel del her, som får læseren til at tænke på Ramesses 2. og hans mange hustruer.

Den livfulde novelle er igen en del af vor forfatters produktion, som er meget lidt kendt. Her kommer uddrag:

Det var kommen ret pludseligt med kongens alder, han havde ved egen og andres hjælp holdt og skuffet årene så længe det overhovedet var muligt, til han simpelthen ikke kunne rejse sig af sengen om morgenen mere; nu var han liggende. Men han var uhyggeligt levende endnu, og han og hans tjenere, rigets dignitarer og de store mysteriepræster ved helligdommene, rustede sig til et sidste desperat felttog mod alderdommen og døden.

Indenfor paladsets mure vidste man, af ting som man ser, men aldrig lader gå videre til nogen anden, end ikke hviskende, men alle vidste det, at kongens forføjninger [dvs. tilbøjeligheder, TH-R] i de senere år, inden det kom så vidt, havde været vidtløftige og en prøvelse for hans omgivelser. Det var kvinder. I ungdommens og manddommens tid var det også kvinder, som de der havde fulgt ham gennem livet vel erindrede, mange og gode kvinder; men kongen havde den gang ofte på fyrstelig vis forsømt sit harem for andre glæder, jagtens og krigens, han lå månedvis i felten og slog negre eller syrere ihjel...

Men så var det blevet anderledes; kongen blev som opslugt af sit harem. Han lod kvinder komme til sig fra alle egne af sit rige, og fra fjerne udverdner [dvs. fremmede lande, TH-R] med alt hvad skaffes kunne, ad lange karavaneveje, eller over havet, ofte mærkelige kvinder, af alle farver, nogle som kul at se til, andre kanelrøde, eller gullige som honning, fra det indre af Asien, lige til store lyse, vrede kvinder som gjort af mælk og med mange guldhår, opdrejet ved tuskhandel, gennem mange hænder, helt oppe fra ukendte sagnlande norden for havet; kongens palads havde mange værelser, somme måtte bo i telte eller på taget.

Nu vidste alle, men sagde det ikke, at en indfødt fyrste skal man kende på hans smag, der hos en solsøn er så kræsen, at kun kongedøtre af noget nær lige oprindelse finder nåde for hans øjne, hvis årsag [dvs. af hvilken årsag, TH-R] ægyptiske konger ofte har giftet sig med en kødelig søster, for ikke at stige ned til kvinder af lavere rang end selve det store hus; og her havde den nuværende farao virkelig også vist en høj tilbøjelighed, han havde taget *alle* sine kødelige søstre til sig, ikke få, da hans kongelige fader havde været en profus mand; men af medhustruer, ved siden af, havde der været mange. Det har altid været kongen undt, andet skulle ikke siges, upåfaldende at omgive sig med medhustruer, også kongen er af kød, men at formæle sig med hele verden! Skibsladninger af kvinder, endeløse karavener med tilslørede, i silke emballerede kvinder! ...

Vel, så længe det er modne kvinder, dertil indrettede, selv om antallet går over grænser, vel – men på den tid kommer da det bliver erfarne og sende folk påfaldende at de unge kvinder der bringes kongen er stadig yngre, piger i overgangsalderen nu, lige til rene børn, til sidst *kun* børn, av, og da bliver tavsheden i kongens omgivelser en grad tavsere, ekstra tilmuret, hæderværdige mænd, som har udrettet kongens ærinder i et langt liv, krigere til for det samme, får anstrengte, kolde furer i trækkene, undser sig på kongens vegne, og ordner sig på følgerne, beskikker deres hus; hvad der høres fra kongens kamre får blodet til at størkne i deres årer, de holder hænderne for ørene ... men så holder det hele op, der bliver ikke ført flere kvinder, båret på armen, til

kongens værelser. Transporterne svinder ind; men at de bliver mindre er der dem der tyder som tegn på at kongen nu har udtømt hele jorden for kvinder; om man så rystede den ville der ikke komme flere!

Lad os stoppe her! Hvordan denne bemærkelsesværdige novelle slutter skal ikke røbes her.

Pyramidebillederne er fra J. H. Breasted, *Geschichte Ägyptens*, Phaidon-Verlag Zürich 1936.

Billederne af de to kvinder er optagelser af V. Richter fra begyndelsen af forrige århundrede i CNIs samlinger.

Billedet af de tre store piger blev taget af H. O. Lange ca. 1899. Fra CNIs samlinger.

Tak til Kim Ryholt for hjælp med disse fotografier.

Litteratur

På hotel i Cairo er fra *Pisangen*, 1932, s.54 f.

En aftenudflugt til pyramiderne er fra *Ved Livets Bred*, 1928, s.149 f.

Kvinder i en landsby er fra *Ved Livets Bred*, s.113 f.

Tanker om fellahen som kulturtype er fra *Ved Livets Bred*, s.114 f.

Khefrens statue i Cairo museet er fra *Aandens Stadier*, 1928, s.103 f.

Akhenaton og hans religion er fra *Aandens Stadier*, s.310 f.

En historisk novelle er fra *Pisangen*, s.16 f.

Der er ikke skrevet meget om JVs rejse i Ægypten. En læseværdig mindre artikel er en kronik i *Politiken* fra 20. juni 1992 af Peter Q. Rannes, "Med Johs. V. i Ægypten".

Myter og musik

Om Anne-Marie Vedsø Olesens
Gudernes Tusmørke

Paul John Frandsen

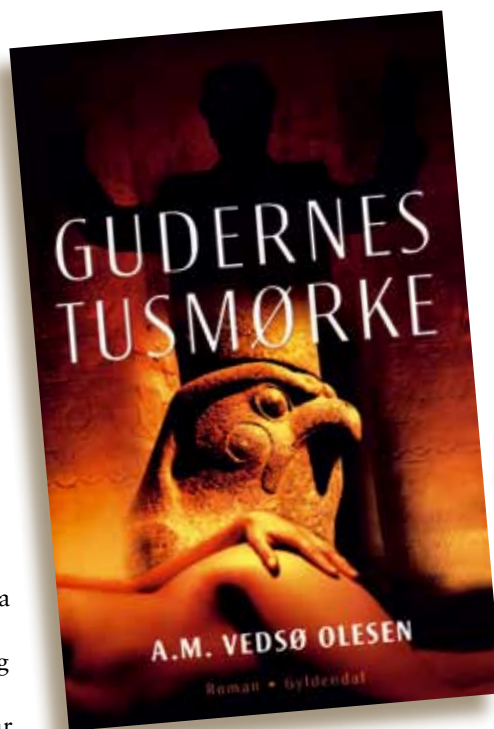
Gudernes Tusmørke er den sidste del af A.M. Vedsø Olesens romantrilogi om den ægyptiske gud Seths kortvarige liv i vore dages verden. Her i tredje del lever Seth et liv i luksus og driftsudfoldelse på en skøn borg ved Rhinen. Hans hovedprojekt er tilsyneladende at få menneskene til at overskride grænserne til det forbudte og give sig hen til glæden og den umiddelbare tilfredsstillelse af enhver lyst. For ham selv betyder dette et opgør med den verdensorden, som i en fjern fortid blev grundlagt af Osiris og håndhævet af dennes søn Horus, efter at Seth havde slået sin broder Osiris ihjel. Seth's grænseoverskridelse tager form af seksuelle udskejelser, men nok så meget i form af simpel destruktionstrang. I romanens begyndelse møder vi ham som en orkan, der hærger Floridas kyster, og flere gange i romanen vender han tilbage til sit oprindelige element som en storm- og ørkengud. Som det var tilfældet i trilogiens første bind, *Djævelens Kvint*, er det også i denne roman musikken, der sætter handlingen i gang. Efter sin hjemkomst fra Florida går Seth i operaen, hvor han betages og fascineres af dirigenten Martin Seebers opførelse af den hedonistiske opera over alle, Mozarts *Don Juan*. Seth indbyder Martin til at bo på sin borg, og så er handlingen i gang.

Seth i Glyptoteket (foto LM)

Romanens tid er kort. Den begynder i det pragtfulde blodfarvede efterår og slutter langfredag, hvor Jesu offerdød sætter mennesket fri, hvor foråret væl-der frem langs Rhinens bredder, og Martin har premiere på Richard Wagners opera *Parsifal*, hvis sidste – og forløsende – akt netop udspiller sig på langfredag. Handling er uendelig enkel og på en vis måde blottet for spænding. Bogens titel *Gudernes Tusmørke* er også titlen på den sidste af de fire operaer, der tilsammen udgør musikhistoriens største værk, Wagners *Ringene*, hvor gudernes verden til slut går under. Vi ved derfor fra begyndelsen, at Seth – og de andre guder – må dø. Menneskene må kunne klare sig uden guder. Men ligesom et musikstykke skrives, således at de enkelte stemmer står over og under hinanden – det man kalder et partitur – så er romanens spinkle handlingsforløb spændt op imod en række andre stemmer eller fortællinger, således at vi i realiteten får en betydeligt mere kompleks tekst. Der er fortællingen om kampen mellem de ægyptiske guder og deres jordiske tilhængere. Der er handlingen i operaen *Parsifal*, som viser sig også at være romanens handling. Og der er endelig en sindrig diskurs om sammenhængen mellem den gamle ægyptiske religion, gnosticisms Jesusskikkelse, den middelalderlige fortælling om gralsridderne, Det Hellige Romerske Riges konstitution, og – ikke mindst – musikkens umådelige magt og forløsende evne.

Myten om kampen mellem Osiris og Seth udtrykker ægypternes opfattelse af forholdet mellem orden og kaos i universet. Verden kan ikke leve af bare Osiris/orden, men kan naturligvis heller ikke eksistere som kaos/Seth. For meget af det ene eller det andet fører til ubalance. I ægyptisk kosmologisk tænkning beror al genfødsel på denne tankegang, og det væ-

rende må derfor i kontakt med sit kaos-element, natten og døden, for næste morgen at kunne genopstå i al sin glansfulde mangfoldighed. Romantrilogien sættes i gang ved at vende denne tankegang på hovedet. Ifølge en anden central ægyptisk tankegang er statuer og andre billedfremstillinger gudernes legemer, og vi kan derfor

forestille os, at guderne

så at sige blev fanget i deres kroppe af sten, da den oldægyptiske civilisation døde ud. I Glyptotekets festsal, der som bekendt støder op til museets ægyptiske samling, spiller man en aften i begyndelsen af det 21. århundrede musikken til en nyopdukket, men hidtil ukendt arie fra Mozarts opera *Trylleflojten*. Teksten til arien, der var tiltænkt det ondes repræsentant, Nattens Dronning, indeholder en bøn til Seth om at ødelægge Osiris og al hans væsen, og i musikken havde Mozart understreget denne forbandelse ved at benytte det interval, man i Middelalderen kaldte for Djævelens Kvint. Det er nu den første romans interessante dramatiske kneb, at to gange djævel/Seth skaber den ubalance, som fører til, at det onde i form af Seth genfødes og med denne en negativt domineret verdensorden. Seths første handling er at slå sin bror Osiris ihjel igen, denne gang ved at knuse hans statue, som står i samme rum. Isis, der ligeledes attackeres, overlever dog og tager bolig i en ung ægyptolog, Héloise, som hun bruger til at genføde Horus.

A.M. Vedsø Olesen,
Gudernes Tusmørke,
Gyldendal, 2007

Scenen er således sat for en gennemspilning af den gamle konflikt, men nu i det 21. århundrede. I *Gudernes Tusmørke* spidser kampen mellem Horus og Seth til. Horus har sine tilhængere i form af en gruppe videnskabsfolk og kunstnere samlet i organisationen Trismegistoen, mens Seth, der takket være at hans statue stadigvæk står på Glyptoteket, hvorved han besidder en krop i denne verden, har installeret sine proselytter på sin borg ved Rhinen. Kampen følger den gamle mytes mønster så tæt, at Héloïse (tidligere Isis) bliver halshugget af sin søn Horace i hans form som den hvide falk Horus. Det bliver dog efterhånden klart, at Horus har brug for sin gamle harpun for at kunne gøre det af med Seth i skikkelse af en rød flodhest, og det er i opsigtsvækkelsen af denne harpun, at romanen udvider kredsen af mytiske fortilfælde og dermed handlingens territorium.

Ifølge Wagners version i operaen *Parsifal* af en berømt legende blev Jesu blod opsamlet i en kalk, gralen, der også var det drikkekar, Jesus anvendte ved den sidste nadver. Gralen og det spyd, som på korset fik Jesu blod til at flyde, blev siden betroet en udvalgt ridderskare, hvis konge var Titurel. Ridderens opgave var at vogte over gralen i et liv i renhed og afkald. En vis Klingsor søgte om optagelse blandt ridderne, men fik afslag, fordi hans vandel var usædelig. Som hævn for dette forsøgte han derefter som en anden djævel at forføre ridderne til et ukysk liv – og havde held med sig. Klingsors største sejr var, da han ikke alene fik Titurels søn, den nye konge Amfortas, til at falde i armene på den dårende Kundry, men oven i købet mægtede at give ham et ulægeligt sår i siden med netop det spyd, som ridderne havde fået betroet, og som nu blev Klingsors. Gralen og blodet er et symbol på Guds nye pagt med mennesket og altså udtryk for menneskehedens fødsel til et nyt liv. Når Gralskongen gennemfører nadverritualet, som forvandler brød og vin til Jesu legeme og blod, fornyer han livet for sig selv og sine riddere, men vi kommer ind i historien på et tidspunkt, hvor Amfortas på grund af sine lidelser vægrer sig ved at forny livet, fordi det blot forlænger hans egne lidelser. I gralen møder vi altså nøjagtigt det samme grundmønster som i Osirismyten, død – genfødsel og fornyelse, og Vedsø Olesen

sætter da også gentagne gange lighedstegn mellem Trismegistoen og gralsridderne. Den gamle ægyptolog og leder af Trismegistoen, Lance (lanse, spyd) siges endda at være en slags Titurel. I denne optik bliver Seth da til Klingsor.

Men Seth er mere end det. Medlemmerne af Trismegistoen opstiller hypotesen, at Seth ikke blot er den ægyptiske gud af dette navn, men at denne gud også er den Seth, der optræder i den såkaldte sethianske gnosticisme. Dermed foretages endnu en kobling til Biblens verden. Sidstnævnte Seth var Adams tredje søn, og visse gnostiske tekster antager, at det er ham, der senere inkarneres som Jesus. I Osirismyten blev guden Seth tilintetgjort med en harpun. Jesus blev stukket med et spyd. Hvis Seth derfor er den samme som Seth, der er den samme som Jesus, er harpunen, som ramte Seth og spyddet, der blev stukket i Jesus, et og samme redskab. Det rejser det spørgsmål om Jesus da var ond, men i den gammel-ægyptiske tankegang er spørgsmålet ikke rigtigt stillet, fordi, som ovenfor antydtes, det "onde" og det "gode" ligesom Seth og Osiris ikke kan eksistere uafhængigt af hinanden.

På samme måde som *Djævelens kvint* gennemspillede myten om Osiris' død og Horus' fødsel med Isis som det formidlende led, må tilintetgørelsen af Seth reaktivere det gamle drama om drabet på flodhesten. Til dette formål må man først genfinde harpunen/spyddet. Og hermed introduceres vi nu til et nyt plan i forfatterens fantastiske fortælling. De gnostiske teksters Seth anskuer denne som den rene ånd eller væren, som stamfaderen til urgenerationen af ophøjede gnostikere. Vedsø Olesen giver denne opfattelse en noget anden drejning, når hun lader en af Trismegistoens skarpsindige forskere finde et nyt fragment til det såkaldte *Ægypter-evangelium*, hvorefter Seth er "stamfader for en race af mennesket, der skulle vogte verden og holde den ren. Den ukorrumperede race. Og denne første linje af racen var Ægyptens faraoner" (s.118). Herefter bliver det vildt. Faraonerne får af lysets falk et helligt lysende våben, der kan antage form af en harpun, men også være staven i faraos hånd. Under den plagsomme konflikt med Moses må farao give denne sin lysende stav for at få mørket i landet til at forsvinde. Herved kommer staven/harpunen til Det hellige Land, hvor den i Jerusalem langt senere bliver det spyd, som en romersk soldat på Jesu dødsdag, langfredag, stikker ind i frelsens krop på Golgatha. Efter hans død begraver Jesu moder Maria spyddet (harpunen, staven), og det genfindes så langt senere i Konstantinbasilikaen i Jerusa-

lem. Det sidste er rigtigt – hvis man altså tror en kilde fra d. 6. århundrede, det såkaldte *Breviarium*, som beretter, at man i Konstantins opstandelseskirke i Jerusalem ikke blot kunne se Jesu kors, men også en række andre rariteter og relikvier. “I midten af kirken er lansen (...) i gården ser man stedet, hvor Jesus blev korsfæstet”, osv.¹

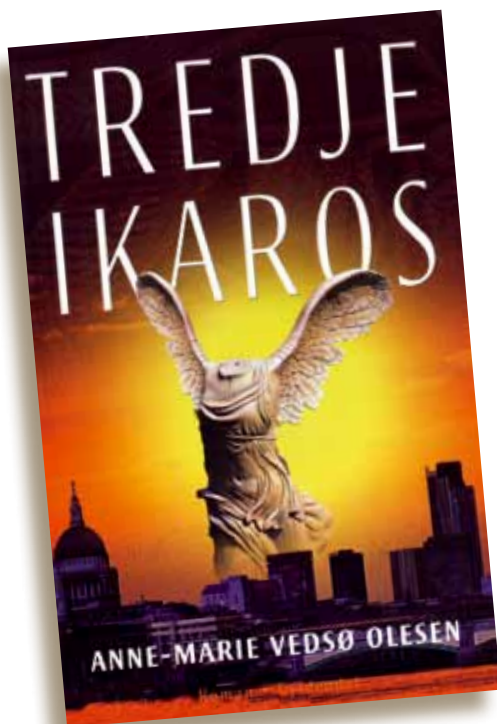
Der findes faktisk en lang række af vidt forskellige myter om, hvad der siden hændte med korset. Nogle hævder at merovingerkongerne havde det i deres eje. Da de blev vippet fra magten af en af Karl den Stores forfædre, skulle karolingerne således være kommet i besiddelse af spyddet. Vedsø Olesen følger en anden version, hvorefter spyddet kom til Konstantinopel efter persernes erobring af Jerusalem i 615. Her fik Karl den Store det senere som gave fra byens hersker. Den sidste version er langt den bedste, fordi den bringer etableringen af det Hellige Romerske Rige i forbindelse med Jesu død, på samme måde som en anden berømt, forfalsket kilde, det såkaldte “konstantinske gavebrev”, legitimerede pavens kroning af Karl den Store som Kejser i år 800, hvorved hans nye stormagt blev set som en fortsættelse af Romeriget. Hvordan det nu end forholder sig med alt dette, så lader Vedsø Olesen spyddet være gemt i Karl den Stores tronsal i hans palads i den lille by Ingelheim am Rhein, hvor Trismegistoens folk finder det i sidste sekund. Horus kommer således i besiddelsen af spyddet/harpunen og sårer Seth dødeligt i en dramatisk kamp på Rhinen.

Men hvad nu med Parsifal og Wagners musik? Romanen er faktisk opdelt i tre afsnit, hvor det første hedder harpunen og det andet spyddet. Tredje afsnit, der er det korteste, har titlen taktstokken, og når læseren er nået hertil, kommer det ikke som den helt store overraskelse, at det lange og tynde redskab, hvormed en dirigent styrer det musikalske forløb, viser sig at være endnu en fremtrædelsesform for harpunen og spyddet, for det redskab, der både kan dræbe og hele. Premieren på operaen Parsifal i Wiesbaden finder sted på langfredag, på nøjagtig samme tidspunkt som kampen mellem Horus og Seth finder sted uden for operaet, et stykke nede ad Rhinen. I anden akt møder Parsifal fristerinden Kundry, men modstår forførelsen. Da Klingsor slynger spyddet (husk at i operaen er det Klingsor, der har fravristet gralsridderne spyddet) mod Parsifal, griber denne det i hånden, slår korsets tegn med det og besejrer således Klingsor/Seth. Og så er det forløsningens tid. I tredje akt forvandles lidelse til liv og glæde. Det onde er besejret og den berømte musikalske

sekvens “Langfredagstryllet” skildrer, hvorledes foråret bryder frem overalt. Parsifal berører Amfortas’ forfærdelige sår i siden med spyddet, og såret heles. Parsifal afdækker gralen, og livet er genfødt. Men udenfor på flodbredden ligger den dødeligt sårede Seth og venter på sin forløsning. Og her vil jeg efterlade læseren med en cliff-hanger.

Forløsningen vil naturligvis gøre en ende på hans liv og plads i menneskenes verden, men det er også en (for)løsning, som gør en ende på alle de ægyptiske guder. Osiris’ og Horus’ verdensorden bliver således ikke genoprettet. I romanens univers repræsenterer disse to en verden af lov og orden, havde jeg nær sagt, en alvorlig verden af afkald og askese. Horus (Osiris) og Seth danner et modsætningspar, som svarer til de gnostiske teksters dualisme. Horus skildres som et koldt og næsten antisocialt væsen, hvem enhver livsglæde – og kunst – er fremmed. Gang på gang insisterer han på, at mennesket må kontrollere sine drifter, for uden afkald kan Seth og al hans væsen ikke bekæmpes. “Spyddet vil kun virke, hvis I lærer at styre jeres drifter”, siger Horus til sin mor (s.161). At Seth står for uhæmmet driftsudfoldelse og livsglæde står på snart sagt hver anden side af romanen. For læsere med sado-masochistiske anlæg er der utvivlsomt et og andet at hente her. Den modsatte livsholdning er derimod sværere at få hold på. Romanen har således et Senta-motiv, som dog ikke gennemføres med nogen større stringens. Senta er den kvindelige hovedperson i Richard Wagners opera *Den Flyvende Hollænder*. Hollænderen kan kun frelses ved at en kvinde lover at være ham tro indtil døden, og Senta forløser ham derfor ved at kaste sig ud over en klippe. Romanens Sophie som flere steder sammenlignes med Senta, styrter sig i døden fra toppen af et af tårnene på Seths borg, men forløser ingen. Hendes død befrier hende for hendes egne drifter, men frelser ingen anden. Adam, hvis håndgranat i slutopgøret fører til, at Seths

båd synker og til Adams egen død, kan nok siges at repræsentere en slags afkald, men ligesom det var tilfældet med Sophie, så skyldes selvmordet den manglende indfrielse af deres egne driftsbehov. Isis' død kan derimod ses som en slags afkald. Hendes offerdød for sin søns hånd gør det muligt for Trismegistoens

arkæologiske team at finde spyddet i ruinerne af kejser Karls palads, og er vel forudsætningen for at det lykkes. Og Martins beslutning om at forlade både Sophie og Seth for at hellige sig musikken er så decideret et afkald i Horus' forstand.

Afkald er en kompliceret størrelse, selv for Seth. Kontrol af drifter fører til lidelse og sublimering, især når disse følelser forbindes med kærlighed – og med evnen til at udtrykke alt dette i musik. Disse civilisatoriske træk skyldes det menneskelige i universet, og Seth beklager sig da også gentagne gange over, at han er ved at blive for menneskelig. For ham er lyst grundlæggende blottet for følelser som længsel og kærlighed, og hans gradvise menneskevordelse har derfor en pris. Han bliver, som han selv siger det, blød(søden), han begynder at kende medlidenhedens væsen. Der er, kort sagt, kommet noget urent ind i ham. Han bliver det modsatte af hvad han er: menneskelig. Og dermed er han dømt til mennesket grundvilkår: undergang.

Romanen er båret af et interessant syn på musikken. Musikken er indbegrebet af det menneskelige, men den er mere end det. I *Djævelens Kvint* karakteriseres musik flere gange som "lyde fulde af virkning"; musikken beskriver ikke livet, men er livet; og musikken gennembryder barrieren mellem udtryk og virkelighed (s. 90). I den ukendte arie, som i *Djævelens Kvint* gøres til Nattens Dronnings tredje arie, påkalder

musikken derfor konkret mørkets magter, og det er denne egenskab ved musikken, indbefattet den djævelske kvint, som fører til Seths genfødsel i rummet ved siden af koncertsalen. I *Parsifal* går det lige omvendt. Her genfødtes livet, lyset og foråret. Og udenfor på flodbredden fornemmer Seth, at netop den musik tager livet af ham. "Kun den menneskeskabte kunst har styrken til at mane mine vilde kræfter i jorden igen", erkender Seth (s.7). Med musik som *Parsifal* har mennesket ikke længere brug for guder, "nu er det menneskenes tid". Det gamle rituals tid er slut, og harpunen/spyddet er kun virkningsfuldt, når de forenes med taktstokken. Det er smukt kombineret, og for ham (og Horus) har tusmørket allerede meldt sig. Læseren sidder dog tilbage med et spørgsmål om, hvad begrebet guder mon egentlig omfatter. Med *Parsifal* som Seths banemand må man dog tro, at Gud stadigvæk er i live.

Lyder alt dette som noget forskruet tøjeri? Det spørgsmål må jeg sige "ja" til. Der er tale om et rodsammen af fantastiske dimensioner. Vedsø Olesen har helt klart lavet et omfattende stykke research og blander dygtigt stumper af ægte kilder med sin digteriske fantasi og kombinationsevne. Ud over hvad der her er omtalt, indeholder romanen en del ikke gennemarbejdede sidespor – og enkelte fejl. Resultatet er efter min smag "for meget", men læsere med en mindre asketisk smag end min vil sikkert kunne læse romanen med en god portion fornøjelse.

NOTE

- 1 Se nærmere i John Strange, *Jerusalem*, 2007, s.112.

Stine Rossel *in memoriam*

Lørdag d. 20. oktober 2007 omkom Stine Rossel ved en tragisk og uforståelig ulykke i White Mountain National Park, New Hampshire USA. Stine var på tjenesterejse, men brugte lørdagen før sin hjemrejse til en vandretur i parken med sin mand, Brian Wood, da ulykken ramte. De to var netop blevet gift i sommeren 2007.

Stine var uden tvivl en af de mest lovende unge forskere ved Carsten Niebuhr Afdelingen på Københavns Universitet. Hun begyndte at studere nærorientalsk arkæologi ved CNA i 1997 og gennemførte sin BA på fineste vis. Dette muliggjorde, at Stine kunne blive optaget på et af verdens mest prestigefyldte universiteter, Harvard, hvor hun gennemførte sit ph.d.-studium og derefter i forårssemestret 2007 kunne vende tilbage til Danmark – nu som “ung eliteforsker” og adjunkt ved Carsten Niebuhr Afdelingen. Her underviste hun bl.a. i sit speciale, dyrekogler. Men hun forestod også undervisningen i Ægyptens arkæologi for nye studerende ved Instituttet. Med sin helt specielle sociale evne og sit gå-på-mod lykkedes det snart for Stine at blive en central figur indenfor arkæologien ved Instituttet. Hun iværksatte nye initiativer, underviste sammen med kolleger og inviterede andre til videnskabeligt samarbejde. Der skete noget omkring Stine, og man kunne med rette forvente, at hun ville nå langt.

Stine var også meget optaget af formidling og havde i løbet af sin korte tid i Danmark allerede holdt oplæg ved en klubaften i DÆS og ved et af Selskabets traditionsrige lørdagsseminarer om “ny forskning i Ægypten” få uger før sin tragiske død, der er så uforståelig for alle os, der arbejdede sammen med hende i hverdagen.

Stine Rossels uddannelse og forskning placerede hende i krydsfeltet mellem arkæologi, antropologi og zoologi. Den tværfaglighed, hun således var eksponent for, gjorde hende til et spændende indslag i Instituttets forsknings- og undervisningsprofil. Stines forskning lå indenfor Nordafrikas, herunder Ægyptens, arkæologi, hvor hun i kraft af sine evner og sin særlige ekspertise var med til at skabe banebrydende nye resultater, som hun netop havde delagtiggjort Selskabets medlemmer i på lørdagsseminaret. Stine var dog ikke kun en usædvanligt talentfuld forsker og underviser. Hun havde også et lyst sind og en sød og ukompliceret væremåde, som gjorde hende meget afholdt af alle på Carsten Niebuhr Afdelingen. Det er derfor i dyb sorg, og i deltagelse med Stines efterladte, at vi slutter denne nekrolog af med et ÆRE VÆRE HENDES MINDE.

Lise Manniche, Bo Dahl Hermansen

FUND & FORSKNING

Site management

Eller som Tine Bagh så dejligt oversatte fra et nysprog til et andet: “overordnet styring af steder med oldtidsminder”, foregår nu overalt i Ægypten. Ud over Luxor og Dendera, som omtalt i Tines artikel i *Papyrus* 07/1, tager man fat på Tell Basta, samt Kôm el-Dikka og området omkring Pompejus’ søjle i Alexandria. Selv Serabit el-Khadim på Sinai bliver taget under behandling. I samme forbindelse er man i færd med at fjerne arbejderlandsbyen på Sakkara-plateauet nær inspektoratet. Husene bliver ødelagt, og beboerne flyttes ned fra plateauet for at genhuses på 1 feddan = 4200 m². Det eneste hus i området, der muligvis bevares, er den navnkundige

Ved Serabit el-Khadim var alt ved det gamle i oktober 2007, bortset fra at der var fri adgang til begge klippehulerne (foto LM).

ægyptolog Lauers hus. Ligeledes i Abydos skal en lille landsby nær Setis tempel flyttes. ‘Nile Currents’, *Kmt* 18/3, 2007, s.8 & 9.

Østlige Delta

Ved Tell el-Habua i det østlige Delta har M. Abdel Maksoud fundet et lag af pimpsten, der kan forbindes med den vulkanske eksplosion, der ødelagde Thera/Santorini [der, efter de seneste forskningsresultater på grundlag af C14 analyse af en olivengren fundet i aske-laget på Thera, fandt sted i 1613 f.Kr. AL].

‘Nile Currents’, *Kmt* 18/2, 2007, s.8.

Vestlige Ørken – el-Hayez, Baharia

Under ledelse af M. Barta har tjekkerne foretaget en mindre opmåling ved Bir Showish i el-Hayez, Baharia, hvor de fandt en større bosættelse fra sen-romersk tid. Blandt mange “almindelige ting

såsom amphorae, lamper, mønter, ostraka, glas etc. etc. fandt de en romersk fibula fra Donau-området. Dette antyder handel eller [mere sandsynligt AL] at nogle af soldaterne stammede fra egnene omkring Donau.

‘Nile Currents’, *Kmt* 18/3, 2007, s.12.

Rødehavet – Wadi Gawasis

I Wadi Gawasis 23 km syd for Safâga ved Rødehavet fortsætter undersøgelserne*, under ledelse af R. Fattovich og K. Bard, af en række naturlige og menneskeskabte huler, der indeholder rester af skibe og relaterede administrative aktiviteter fra Mellemste Rige og frem. Arbejdet inkluderer desuden en større kortlægning af omegnen. Af fund kan nævnes tre kalkstenssteler med indskrift, en mængde lerforseglinger, hvoraf nogle var stemplet, adskillige trækasser, hvoraf en bar en inskription fra Amenemhet 4.’s tid. Flere af lerforseglingerne har desuden aftryk af de reb og nagler, der var brugt til at lukke trækasserne samt aftryk af tekstil, tovværk, læder, netværk og papyrus. Visse seglindskrifter viser tilknytning til kornkammeret eller skatkammeret. Et lager af rå-ler i en af hulerne antyder, at beholderne blev åbnet og lukket her, og at det drejede sig om både indkomne og udgående varer. Ikke uventet fandt man også diverse genstande associeret med søfart såsom tovværk, planker og

ankre. Hulerne blev ikke blot brugt til oplagring og administration men også til beboelse, hvilket påvistes af rester af ildsteder, madlavning og keramik.

Yderligere udgravninger gav beviser på, at reparation og vedligeholdelse af skibe havde fundet sted. Der blev f.eks. fundet store bunker af muslinger, der formentlig er blevet skrabet af skibsskrogene, sammen med stenredskaber anvendt til dette.

Sydskrånningen af den nederste del af wadi'en blev udforsket, idet man mente, at det må have været den gamle havn. Geologiske undersøgelser viser, at wadi'en i de seneste 4000 år har været periodisk oversvømmet, og at den nuværende kystlinie i samme periode har ændret sig betydeligt. Et større fund af amphorae, hvis oprindelse er Nildalen, tyder på muligheden af, at det netop er her, at ægypterne har lastet og losset deres skibe til ekspeditionerne til Punt og omliggende områder. Omfattende fund af dyreknogeter tyder på brugen af pakydyr som fx æsler til transport af vand og andre fornødenheder .
'Nile Currents', *Kmt* 18/3, 2007, s.11-2.
*Jf. *Papyrus* 05/2, s.49 samt 07/1, s.47.

Nye skilte

I Karnak-templet har det fransk-ægyptiske center (CFE) opsat flotte, nye plancher med relevante oplysninger på fransk, arabisk og engelsk om templets byggehistorie. Det kan blive til gavn for individuelle rejsende, der rent faktisk har tid til at læse dem, og forhåbentlig også for de mange, der viser rundt i det komplicerede bygningsværk (LM).

Familietragedie i Saqqara?

Mens de ledte efter noget andet, fandt Sakuji Yoshimura og Nozomu Kawai fra Waseda University, Japan, i 2003 en større, intakt fællesgrav dateret til Anden Mellemtid. Det drejer sig om en trækiste 2,05m x 0,68m x 0,64m, gravet direkte ned i sandet, og skønt selve kisten er velbevaret, har det hvælvede trælag givet efter for sandets tryk. Ud fra bevaringen af trænaglerne mellem kisten og låget synes begravelsen at være urørt. Der var ni lig i selve kisten og to simple begravelser lige uden for kisten. De ni lig i kisten var alle svøbt og lå på en velordnet måde. Ligene lå øst-vest med hovederne mod vest. Nederst i kisten lå tre voksne: en midaldrende kvinde, 1,51m høj, dernæst en ældre mand, 1,69m høj, og endelig en 17-18-årig, 1,74m høj. Interessant nok

er disse tre voksne menneskers gennemsnitshøjde større end gennemsnitshøjden for voksne ægyptere på den tid. Bryst mod bryst mellem den midaldrende kvinde og mand lå liget af et spædbarn på kun nogle få måneder. Oven på dem lå tre børn på henholdsvis ca. 10-11 år, 8 år og 6 år. Det var pga. skeletternes ringe bevaring ikke muligt at vurdere deres højde. Oven på dem igen lå yderligere to børn på ca. 6 og 3-4 år. De synes alle at være blevet begravet samtidig.

Kisten er udekoreret, men den er pudset langs lågkanten og hjørnerne og er ellers typisk for Anden Mellemtid. I selve kisten fandtes perler af glas, halvædelsten og strudseæg, ørenringe og to hele krukker, heraf en importeret fra Syrien. Desuden blev skår af den samme krukke fundet både inden i kisten og udenfor. Dette indikerer, at man har udført et "smadre-krukke-ritual" ved begravelsen.

I de to tarvelige sivmättebegravelser klos op ad kisten fandtes en skarabæ med en uforståelig indskrift, bronzegenstande, perler og krukker. En af disse krukker er dateret til allersidst i Hyksos-perioden. Glasperlerne i træki-sten kan meget vel være det tidligste eksempel på glasvarer i Ægypten. Sakuji Yoshimura og Nozomu Kawai, 'An intact multiple burial in north-west Saqqara', *Egyptian Archaeology* 30, 2007, s. 3-5.

Slagteren fra Amarna

Panehsy, kendt fra grav 6 (Nordgravene) i Amarna, havde to huse i byen: et i selve beboelseskvarteret og et ved siden af Aten-templet. Siden udgravningen i 1926 har man ment, at dette hus var hans officielle bolig. Nu små 80 år senere er dette hus blevet genudgravet.

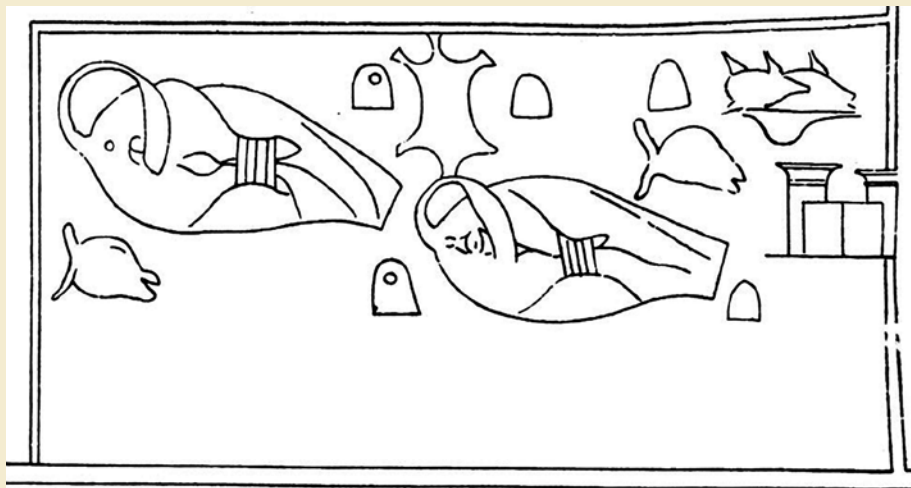
En af Panehsys titler var "vogter af Atens kvæg", og husets beliggenhed nær Aten-templets slagtegård blev allerede bemærket af Frankfort, der i *JEA*, 13, 1927, s. 212, skrev: "Remains of cattle, horns and bones cropped up everywhere, and it thus seems probable that these rooms served for the preparation of the sacrificial animals, for which Panehsy, as superintendent of the cattle of the Aten, was responsible." Frankfort bevarede ikke disse knogler, men fra 2004 er man begyndt at undersøge udgravningsdyngerne med henblik på at finde disse knoglerester. I de første undersøgelser i 2004-05 indsamlede man ca. 3 kg knogler. I 2006 udgravede man (i 1926-køkkenmøddingen) 40 kg knogler, de fleste fra kvæg. Gravreliefferne i Amarna, og ikke mindst i Panehsys grav, viser, at de talrigeste ofre til Aten bestod af hoveder og hele forben af kvæg. Dyreresterne udviste imidlertid hverken udpræget tilstedeværelse eller fravær af forbensknogler. Der var flest bagbensknogler (148 mod 82 forbens-), til gengæld var manglen på skul-

derblade tydelig: kun 4 fragmenter af skulderblade fandtes i hele materialet. Det er derfor sandsynligt, at det netop var denne del af dyret, der blev ofret, snarere end hele forbenet, idet man fandt 22 forbensoverknogler og 35 forbensunderknogler.

Frankfort nævner også fund af flint, og i køkkenmøddingen lå adskillige flintredskaber. Selv om konteksten selvfølgelig ikke kunne genskabes, kunne man dog relatere dem til knoglerne, idet mange af disse bar skære- og hugmærker. Visse af disse mærker var så ens, at det på det nærmeste er en signatur for pågældende slagtermester. Selv om fundet af dyreknogeterne ikke nødvendigvis indebærer, at offerdyrene blev parteret på stedet, er det dog sandsynligt, især hvis man kan forbinde flintredskaberne med skæremærkerne i knoglerne. Flinteknivene var engangsværktøj og blev kasseret sammen med knogleaffaldet.

Skønt afbildninger i grave o.l. viser dyreskind, viste knoglerne ingen tegn på flåning; enten blev dette foretaget af yderst professionelle "skindere", der ikke efterlod spor; eller det blev gjort med de samme grove flinteredskaber, som slagterne brugte, og hvis spor derfor ikke kan skelnes fra selve slagtemærkerne. Mange af de fragmenterede benpiber var så knust, at de ikke klart kunne identificeres som stammende fra

Slagtehus afbildet i Meryras grav

kvæg, men de havde rette størrelse og form. De var blevet flækket, muligvis for at få fat på marv og fedt. Dette mønster kendes ikke fra andre områder i byen og må have at gøre med håndteringen af rigtigt mange slagtede dyr. I beboelseskvartererne ser man efterladenskaber efter konsum. Her viser resterne de indledende processer af parteringen.

Tegnene på slagtning og/eller partering ved Panehsys hus står i modsætning til "slagtegården" inde på selve Aten-templets område. Det er derfor muligt, at dyrene blev aflivet i rituelle omgivelser i templet og derefter parteret i verdslige omgivelser hos Panehsy. Der er således intet, der tyder på, at Panehsys titel som "vogter af Atens kvæg" blot er en pyntetitel. Fundene af de mange dyreknoget viser, at dette hus langt fra bare at være et kontor faktisk var et regulært slagtehus. Alle bygningerne nær ved viser i øvrigt også tegn på fødevarefremstilling (til tempelbrug): ud over brødbagning i én bygning, tyder mængder af kød-krukkeindskrifter fundet i en anden bygning på præservering af kød, hvilket viser, at ikke alt offerkødet blev spist med det samme, men at noget blev gemt og oplagt til senere brug.

Det giver således mening, at Panehsy har to huse: et hus ved templet til arbejdet som "vogter af Atens kvæg" og et andet som privatbolig i hovedbyen, hvor familien ikke kom i berøring med hans blodige hverv som "Atens slagter".

Phillipa Payne, 'Re-excavation at the Amarna House of Panehsy', *Egyptian Archaeology* 30, 2007, s. 18-20.

Theben Vest TT390

E. Pischikova, der arbejder i sentidsgravene i det sydlige Assasîf, har bl.a. ryddet TT390, der har tilhørt Irtyru, en kvindelig skriver. Nogle af disse grave har været skjult af de huse, der nu er fjernet. Se også *Papyrus* 07/1, s. 24-27. 'Nile Currents', *Kmt* 18/2, 2007, s.10.

Theben Vest TT69

Helt nye og revolutionerende metoder er taget i brug i M. Hartwigs dokumentationsprojekt i Mennas grav (TT69). Det indebærer brug af fotogrammetri til at registrere graven; dertil røntgenfluorescens (*x-ray fluorescence XRF*) og røntgen-defraktion (*x-ray defraction XRD*) til farverne på væggene. Udstyret er bærbart, og der blev ikke taget prøver. Denne dokumentationsform bør danne forbillede for fremtidens epigrafiske registrering af de ægyptiske grave. 'Nile Currents', *Kmt* 18/2, 2007, s.10.

Første turistguide i Kongernes Dal?

En vis Djedhor, søn af Userwer, søn af Imhotep, har besøgt mindst seks grave i Kongernes Dal, hvor han har efterladt en indskrift: nemlig i KV1, 4, 6, 8, 11 og 15. Det er de grave i Kongernes Dal, som E. Cruz-Urbe og S. Vinson har undersøgt for demotiske graffiti i denne – afsluttende – sæson. I disse grave fandt de yderligere 100 indskrifter, der mestendels er korte bønneformularer. Omtalte Djedhor har som sagt efterladt en indskrift i alle disse grave, og Cruz-Urbe postulerer, at Djedhor har været en af de første turistguider i Kongernes Dal. 'Nile Currents', *Kmt* 18/3, 2007, s.10.

Smil til fotografen

Tutankhamons mumie har aldrig været vist offentligt frem, og kun 60 mennesker har siden fundet af hans grav set ham ansigt til ansigt. Nu er han imidlertid blevet udstillet i en glassarkofag i "KV62. Han har disse smukke store fortænder, og derfor vil turister se et lille smil på ansigtet af den gyldne dreng, Tutankhamon," siger Zahi Hawass til National Geographic'. Michael S. Lund, *Nyhedsavisen*, 5/11 2007 [Se også foto af smilet i *Papyrus* 05/1(LM)].

Elefantine

Det tysk-schweiziske hold under ledelse af D. Raue og C. von Pilgrim har bl.a. udgravet et hus i beboelseskvarteret sydvest for Heqaib-kapellet. Det drejer

sig om en betydelig bebyggelse fra ramesside-tiden af en størrelse, som dem vi kender fra Amarna. Ejeren af huset var en vis Hori, en højt placeret embedsmand i Merenptahs dødetempel i Luxor. Huset var bygget af muddersten, pudset med lervælling og derefter malet i rødt, gult og hvidt. Resterne af en trappe indikerer en første sal. Huset indeholdt også et lille bade- eller renselsesværelse. Det bestod af et lavt sandstensbassin med afløb ned til et andet bassin af rå tilhuggede sten af rød granit. Derudover fandtes i huset også en kælder samt to runde kornmagasiner. 'Nile Currents', *Kmt* 18/3, 2007, s.11.

Aswan og Nubien: El-Bad og Qasr Ibrim

El-Bad ligger på Nilens vestbred på en skråning ned mod Nasser-søen overfor Philae. Her arbejder P. Rose og hendes hold. Det drejer sig om et fort fra sen romersk til tidlig islamisk tid. Murene står i op til seks meters højde, hvoraf de nederste to til tre meter består af klippesten, mens resten er af muddersten. Fortet måler 200 gange 120 meter.

P. Rose arbejder også i Qasr Ibrim [se *Papyrus* 06/2 s.48]. Her må man arbejde om kap med den stigende vandstand i Nasser-søen, der truer med yderligere ødelæggelser på stedet, så nu haster det med redningsudgravninger og dokumentering af Qasr Ibrim.

'Nile Currents', *Kmt* 18/2, 2007, s.10. Se også *Papyrus* 06/2 s.48.

Egypt Exploration Society – 125 år – de første år

En af verdens ældste ægyptologiske institutioner, Egypt Exploration Society (EES), har rundet de 125 år. Selskabet og fondet blev grundlagt af Amelia Blandford Edwards (1831-1892)*, støttet af Reginald Stuart Poole (1832-1895) fra British Museums Mønt- og Medaljesamling. I 1880 besluttede de at skrive til Auguste Mariette (1821-1881), chefen for det Ægyptiske Antikvitiets-departement, der dengang havde monopol på udgravninger i Ægypten, med en formel ansøgning om at måtte foretage udgravninger i Ægypten.

På grund af Mariettes død i 1881 samt indre uroligheder i Ægypten skete der først noget i 1882, hvor Egypt Exploration Fund (EEF) d. 1. april så dags lys.

Mariettes efterfølger, Gaston Maspero (1846-1916), var meget positiv overfor det nye selskab, men der var visse problemer. Hvordan kunne EEF få en andel af eventuelle fund (al udførsel af antikviteter var forbudt), og hvem skulle lede udgravningen? Valget faldt på schweitzeren Edouard Naville (1844-1926), og i 1883 påbegyndtes udgravningen i Tell el-Maskhuta i det østlige Delta. Denne udgravning blev for størsteparten finansieret af kirurgen Sir Erasmus Wilson (1809-1884), der også havde finansieret transporten af Cleopatras Nål fra Alexandria til London.

Pengene strømmede ind i EEF's kasse, da Maskhuta blev associeret til israelitternes tvangsarbejde i Ægypten. Man fortsatte derfor med at arbejde i Deltaet på steder, der kunne forbindes med Bibelen, og mange af bidragsyderne var da også kirkefolk. Næste udgravning (efterår 1883) var San el-Hagar, ligeledes i Deltaet og under ledelse af William Matthew Flinders Petrie (1853-1942). Petrie arbejdede for EEF indtil 1886, hvor han måtte trække sig på grund af uoverensstemmelser om selskabets administration. Herefter arbejdede han på egen hånd, men var stadig Amelia Edwards' protegé, og ifølge hendes testamente fik han en professorstol på University College London.

British Museum (Samuel Birch (1813-1885) og senere Wallis Budge (1857-1934)) nægtede at have noget med EEF at gøre, skønt de modtog adskillige genstande fra udgravningerne. Først med H.R.H. Hall (1873-1930) kom et samarbejde i stand. Petries årlige udstillinger af sæsonens fund skaffede flere abonnenter på fondets tidsskrift, og både Edwards og Poole gav foredrag rundt om i hele landet; samtidig var en amerikansk gren under oprettelse. Dette gav flere

midler, men betød samtidig at flere af EEF's fund havnede i Amerika.

I 1889 tog Amelia Edwards på en 115-dages forelæsnings-turné i Amerika. Efter hjemkomsten i 1891 blev hun behandlet for brystkræft, men blev efterfølgende syg med en lungeinfektion. Amelia Edwards døde i april 1892; men hendes livsværk, Egypt Exploration Fund – nu Egypt Exploration Society (EES) lever stadig.

I et halvt århundrede har EES modtaget betydelig økonomisk støtte fra regeringsmidler, men i 2006 meddeltes det, at EES og andre arkæologiske organisationer ville få deres tilskud alvorligt beskåret i to år, og at de efterfølgende ville forsvinde helt. Derfor er EES uhyre afhængig af medlemmerne og andre velynderes donationer; og på en måde er dette en tilbagevendende til situationen i de første 75 år. Men målet, nemlig bevaring og publicering af Ægyptens monumenter, er det samme som da Amelia Edwards sejlede 1000 miles op ad Nilen.

Oplysninger om medlemskab af EES er tilgængelige på www.ees.ac.uk Aidan Dodson, '125 & Still Counting', *Kmt* 18/2 2007, s.32-38(-44)

* Torben Holm-Rasmussen, *Papyrus* 01/1, s.27-32, med en biografi over Amelia Edwards.

Medlemstallet har betydning: EES 125 år – og herefter

Som nævnt i ovenstående rubrik mister Egyptian Exploration Society (EES), sammen med British School of Archaeology in Iraq (BSAI), sit årlige tilskud fra British Academy (BA). Dette tilskud, der blev givet første gang i 1947, ophører fuldstændig i marts 2009. I finansåret 2007-08 vil EES modtage £50.000 (mod £94.000 i 2006-07) med en lovning på en "tilsvarende sum" i 2008-09. Og herefter ... ingenting. EES må således søge kilder andetsteds.

Det årlige tilskud fra BA dækkede EES's udgifter til feltarbejde og forskning, og tilskuddet fra BA udgjorde således 29% af indtægterne, mens udgifter til udgravninger udgjorde 28%

(2005-06 regnskaber). I samme regnskab udgjorde donationer 5% og subscriptions 37%.

Feltarbejde og forskning er et af EES's vigtigste formål, og hvis ikke EES kan støtte udgravningsprojekter i Ægypten eller relateret forskning, har det så at sige mistet sin eksistensberettigelse. Så mere end nogen sinde er Egypt Exploration Society afhængig af medlemmerne. Patricia Spencer, 'Membership really matters', *Egyptian Archaeology* 30, 2007, s.2.

Pyramiderne forbudt – især for kvinder

Muslimske lærde har et stort problem: Må muslimer besøge pyramiderne? Nej, for det er vantros grave – endda vantro tyranners grave, og dem må muslimer ikke besøge. Punktum. Mener nogle muslimske religiøse autoriteter. Mnjaa... mener andre. Hvis man nu ikke bevidst laver en udflugt til pyramiderne men ligesom tilfældigt falder forbi, så må man godt – ifølge Dr. Muhammed al-Khudhairi fra al-Qassim Universitetet i Saudi Arabien (www.islamlight.net). Man skal dog skynde sig forbi, for hvad står der ikke i *Koranen*, sura 40 vers 10: "Lad Faraos folk træde ind til den strenge straf" (Ellen Wulffs overs.) Man må i øvrigt ikke smøre madpakke til udflugten, for det hedder i en *Hadith*: "Forbered dig ikke til rejsen, med mindre det er til min moske (profetens moske i Mekka), Al-Haram moskeen og Al-Aqsa moskeen" [begge i Jerusalem AL*]; og så må der ikke være fyldt med fordømmelige genstande [så som statuer AL]. Endelig må kvinder ikke komme med på udflugten.

Da der er mange saudier, der besøger pyramiderne som turister, er det ikke sært, at det især er saudiske lærde, der anser disse besøg for tilladt – bl.a. Dr. Ali Al-Zahrani fra det saudiske Um al-Qura Universitet (www.islamtoday.net). Imidlertid fastholder den saudiske Sheikh Maher al-Qahtani, at pyramiderne er forbudte udflugtsmål, fordi de er vantro tyranners grave (www.alsonan.net). Da der yderligere ofte er billedstøtter o.l. ved arkæologiske udgravninger, er det for-

budt at besøge dem, medmindre det er for at smadre dem [som vi allerede har set det i Afghanistan AL] “som Abraham gjorde det ved statuerne”.

Så må muslimer, eller må muslimer ikke besøge pyramiderne? Og må de tage koner og børn med? – sådan helt tilfældigt...

Anders Raahauge, *Jyllandsposten*
d.18/10 2007

*artiklen angiver al-Haram moskeen som beliggende i Mekka

Alkohol ved Nilen?

Italienske arkæologer har for nylig fundet rester af et parfumeproduktionssted på Cypern i en kontekst, der synes at datere det til første halvdel af 2. årt. f. Kr. Det mest epokegørende fund bestod af hvad der fortolkes som et destillationsanlæg, hvilket tyder på, at fremstilling af alkohol var kendt i Middelhavsområdet over 1000 år tidligere end hidtil antaget. Det betyder også, at ægypterne, der bl.a. fik en del af deres kobber fra Cypern, kan have kendt til denne teknik, som jo senere fik vidtgående betydning for fremstilling af plan-teessencer. Resultaterne af udgravningen blev præsenteret ved en storslået udstilling på Capitolinermuseet i Rom i sommeren 2007 med kataloget *I profumi di Afrodite e il segreto dell'olio. Scoperte archeologiche a Cipro*, redigeret af Maria Rosaria Belgiorno (med engelske abstracts). (LM)

(fra kataloget s.42)

Nyt fra Cairo november 2007

Den “fede kvinde”, som Zahi Hawass nu mener er Hatshepsuts mumie er sammen hendes amme Sitra-In nu udstillet på Cairo-museet. Det gælder også det lille skrin, som angiveligt indeholder en tand, der passer til den “fede kvinde”. Teksten ved mumien lød: “Mummy of Hatshepsut JE99575. Now known to be Hatshepsut, great female pharaoh of the 18th dynasty. This mummy is of an obese female with bad teeth who died between the ages of

45 and 60.” (se Kim Ryholts artikel i dette nummer af *Papyrus*).

Imhotep Museet er flere gange nævnt her i *Papyrus*, men det kan nu tilføjes, at der i forbindelse med museet findes en udmærket café med sandwiches og salater mm. På vejen tilbage til Cairo stoppede jeg i Giza ved stedet, hvor de er i gang med at bygge det store nye Ægyptiske Museum: Grand Egyptian Museum (GEM). Man kunne dog ikke komme helt op til selve stedet, hvor der vil være udsigt til pyramiderne, men der var flere store skilte, som kundgjorde, at det var her og med billeder af, hvordan det kommer til at se ud. De er efter sigende i gang med at indrette de underjordiske dele af museet.

Det Polske Institut i Cairo fejrede 21. oktober til 21. november 70 års jubilæum for deres udgravninger i Ægypten. I den forbindelse var der en fin lille udstilling i forhallen af museet, hvor man bl.a. kunne se de forgyldte statuer og mange små elfenbensfigurer fra Tell el-Farkha i Deltaet og relieffer og statuer fra Hatshepsuts tempel i Deir el-Bahri.

Det Tyske Arkæologiske Institut (DAI) fejrede deres 100 års jubilæum 18. - 22. nov. med et tre dage langt symposium med foredrag om deres mange forskellige udgravninger og aktiviteter i Ægypten. Desuden åbnede de også en udstilling i Cairo-museet med fund fra bl.a. Buto, Dra' Abu el-Naga (Vestbredden, Theben), Abydos og Elephantine. Ved åbningen af udstillingen, som foregik i haven foran museet, fortalte Zahi Hawass i sin tale bl.a., at der om ca. 8 måneder vil åbne en ny udgang fra museet i venstre side. Her vil man komme gennem en stor boghandel, og der vil også blive lavet et cafeteria. Meningen er så, at turisterne skal lægge en masse penge her i stedet for at gå over på Nile Hilton.

Til sidst kan også nævnes al-Azhar-parken, som ligger lidt nord for Citadellet i Cairo. Den er anlagt af den rige Aga Khan Fond på en 30 hektar stor grund, hvor mange års gammelt skrammel havde hobet sig op. Det koster 5LE for udlændinge at komme ind (ca. 5 kr.), og man kan først få en fin forklaring om parkens forskellige fortræffeligheder: promenader, sø med springvand, vandfald, udsigtspunkter og div. restauranter og caféer, bl.a. den såkaldte danske café med det officielle navn Trianon, hvilket har givet anledning til visse uoverensstemmelser med den danske Trianon kæde. Mange familier og unge par nød eftermiddagen i parken med udsigt til bl.a. Citadellet og Moqattam-bjergene. (TB)

DET SÆRE HJØRNE

Var Jeanne d'Arc ægypter?

The Post Standard, Syracuse, NY, har d. 5. april 2007 overskriften: "En knogle, der antoges at tilhøre Jeanne d'Arc, stammer fra en ægyptisk mumie". Det drejer sig om et ribben, der angiveligt er fundet på det sted, hvor Jeanne blev brændt på bålet i 1431. I 1909 blev hun saligkåret, og videnskabsmænd erklærede, at det var "højest sandsynligt", at relikviet tilhørte hende. Sidste år tog en gruppe forskere imidlertid igen knoglen i øjesyn og fandt, at den stammede fra en ægyptisk mumie. Det bedste gæt er, at svindlen var kogt sammen i 1800-tallet for at sparke gang i Jeannes saligkåring. 'For the Record', *Kmt* 18/3, 2007, s.15.

RETTELSE

Jeg beskrev i forrige nummer af *Papyrus* (07/1 s.50) en dobbeltbegravelse i Elephantine. En årvågen læser har bedt om en demonstration af den gravlagte mands stilling. Denne lå efter min beskrivelse "på sin højre side med hovedet mod nord og ansigtet mod øst". Nu har jeg prøvet, og jeg fandt ud af, at det er aldeles umuligt, medmindre der er noget grumme galt med ens halshvirvler... Thoth være lovet, er det korrekt refereret fra *Kmt* 17/4, 2006, s.8, så det er dem, der har et forklaringsproblem. Men jeg burde ha' fanget den...

I Mette Gregersens artikel om Wadi Hammamat (*Papyrus* 07/1) forekom der en beklagelig ombrydningsfejl. På side 19 skulle afsnittet begyndende med "Talsmanden Ameny" og sluttende med "Hver mand fra ekspeditionsstyrken..." have stået øverst i den følgende, tonede boks, fulgt af "(Alt sammen)..." Den korrekte opsætning kan ses på www.daes.dk (LM).

WEB-SIDER

I læsende stund har *Kmt* måske fået deres hjemmeside op at stå: tjek www.kmtjournal.com. Siden er dog i skrivende stund (okt. 2007) endnu ikke aktiv; "but keep checking there and sooner or later, *voilà*, it will come up". *Kmt* 18/3, 2007, s.3.

AL

annette@lerstrup.dk

UDSTILLINGER

Tutankhamon-udstillingen i London, "Tutankhamun and the Golden Age of the Pharaohs" kan ses i udstillingscentret Millennium Dome, nu kendt som O2, indtil 31. august 2008. Se www.kingtut.org/london eller www.millennium-dome.co.uk/tutankhamun-exhibition/index.htm for bekræftelse af datoer, billetpriser etc.

Der er i skrivende stund stadig ledige pladser på Tine Baghs tur til udstillingen i marts.

Bøger *kort*

Nu er det ikke (længere) nogen hemmelighed, at jeg er til krimier – blot de foregår i Ægypten og omegn og/eller i oldtiden... Så hvis man vil have spænding med ægyptisk kolorering kan anbefales:

Paul Sussmanns bøger om den Luxor-baserede kriminalassistent Yusuf Khalifa.

I *The Lost Army of Cambyses* skal fundet af den hær, der ifgl. Herodot forsvandt i en sandstorm i den Vestlige Ørken mellem Nildalen og oaserne, bruges til at finansiere en militant islamistisk gruppe. Det bliver Yusuf Khalifa's job at finde ud af dette og forpurre

det, med betydelige personlige konsekvenser for ham selv.

I *The Last Secret of the Temple* drejer det sig om en arv fra nazisterne, hvilket indebærer, at Yusuf skal samarbejde med en israelsk kollega, en udfordring der påbydes begge fra begges – lad os kalde det mere uofficielle departementer. Især i denne bog træder Yusuf's karakter i relief, og beskrivelsen af de to politimænd: ægypteren og israeleren, og deres i begyndelsen pavlov-ske animositet, der siden udvikler sig til respekt og endnu mere siden til ven-skab, er rigtig flot og overbevisende.

Slutningen på denne bog er bare smuk og mystisk på den gode måde.

Bevares, det er knaldromaner, men det er underholdende. En ting, der desuden er til disse bøgers helt klare fordel er, at forfatteren har konsulteret fag-ægyptologer og har været på stedet! Der er passager i bøgerne, hvor der overhovedet ikke er i tvivl om, hvor man er på Vestbredden i Luxor: man kan så at sige gå i hans fodspor. Dét er et plus i sig selv – for os der ikke kommer der hver dag....

Begge er oversat til dansk, men man sparer immervæk 100-200 kr. ved den engelske version.

AL

INSTITUT FOR TVÆRKULTURELLE
OG REGIONALE STUDIER

ÅBENT UNIVERSITET

DET HUMANISTISKE FAKULTET
KØBENHAVNS UNIVERSITET

Oldægyptens Kunst

– nyt kursus på Åbent Universitet,
Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier.

Bemærk også andre kurser om Ægypten, Mellemøsten og Middelhavsområdet fra Oldtiden til i dag: arabisk, græsk, tyrkisk, Crusaders and Muslims, Islam i det 21. århundrede, Byzans og Venezia.

Se den brede vifte af udbud fra fagene på ToRS på www.aabentuniversitet.hum.ku.dk eller www.tors.hum.ku.dk eller bestil et katalog hos Åbent Universitet: 35 32 80 52 / aabent@hum.ku.dk
Kontakt Ulla Prien på 35 32 89 13 / prien@hum.ku.dk for nærmere oplysninger om kurserne.

Akhenatens kolosser i Karnak

Lise Manniche

Hatshepsuts mumie og historien om en løs tand

Kim Ryholt

Historieforvrængning

J. R. Harris

Med en dansk forfatter i Ægypten

Torben Holm-Rasmussen

Myter og musik

Paul John Frandsen